

8 ут
Харч

Борис Харчук

СТАНЦІЯ НАСТУСЯ

БОРИС ХАРЧУК

СТАНЦІЯ
НАСТУСЯ

Оповідання
і повість

Видавництво дитячої літератури
„ВЕСЕЛКА“
Київ 1965

Ні, не зразу зважився Трохим утекти з рідного дому. Аж коли мачуха познущалася з його захоплення — потрощила горщики з квітами й усякою пашницею, що їх любовно вирощував хлопець,— він сів у перший-ліпший автобус і поїхав світ за очі. Примхлива доля привела Трохи-ма на цілині землі. І тут хлопець одразу потрапив до... бандитів. Та він вирвався з кубла злочинців, знайшов стежку до справжніх людей, закоханих у хліборобську працю, в неозорі казахстанські степи. І він теж стане справжнім хліборобом!

Така гостра, напружена повість «Мандри». Не менш цікаві й інші твори збірки, що теж присвячені цілині та її працьовитим людям.

Дорогі друзі! Напишіть, чи сподобалася вам ця книжка.

СТАНЦІЯ НАСУСЯ

Гукне паротяг, і в моїй душі зворушено озветься дитячий голосок. Простелеться дим над колією, і переді мною майнуть смолисті куці кіски. Той голосок і кіски — Настуні, яка народилася в саях серед степу.

Тоді стояла люта зима. Заметіль сліпила очі, і

неважко було збитися з дороги. Ніякої дороги, правда, й не було. Трактор натужно волік важкі сани і прокладав її вперше. За ним тягнувся другий, третій... Кулундинський цілинний степ з вершечками висохлого полину і ковили проймав холодом і гіркотою.

Завивав віхало. Так, ніби хтось недобрими кістлявими ручищами нагортав кучугури снігу і перетинав ними шлях, шалено пересуваючи їх з місця на місце. А трактори, перевалюючись, долали ті кучугури. Віхало в нестямі й безсилі засипав їхні глибоко второвані сліди.

Передній трактор заревів і спинився. На задніх ще не знали, що сталося, і кричали на вітер:

— Поганяй!

Але їх ніхто не чув...

Над розметеною кучугурою напнувся намет. Під ним, облиті соляркою, запалахкотіли промерзлі поліття.

Грузнучи в сипкому снігу, метляючи руками, копошилися люди. А зовсім молодий юнак, який не міг знайти для себе ніякого діла, скинув шапку, розмахував нею над головою, мовби хотів спинити заметіль, і вигукував:

— Дівчинка! В санях народилася дівчинка!

Танув на людських бровах нарослий іней, пашили обличчя.

На руках у намет перенесли матір і немовля.

Шаленів віхало, Стугонів, крутився навколо намету. Втоплена, заснула мати. В словитку на подушці тихесенько, як пташенятко, дихало немовля. Над ним схилився батько.

Люди стояли мовчки, ніби на чатах.

Хуртовина завивала...

Дівчинко, ще безіменна, скільки рук тягнеться, щоб колисати і бавити тебе! Не сонячний проміньчик — мокра сніжинка торкнулася твого личка. Рости, степова снігуронько!

...Либонь, матері першій спало на думку, щоб далі не їхати. Де спинилися, на тому місці нехай і буде радгосп.

Випогодилося. На снігу засиніли хитрі петлясті лисячі та п'ятаками заячі сліди, мовби звірятка приходили навістити дівчинку.

На низькому небі пливло незахмарене сонце.

В намет зійшлися всі новосели і розсілися по-циганськи. Чаювали і наперебій вигукували дівочі імена, переконаючи один одного, що тільки так, а не інакше треба назвати немовля. Рязанці уподобали «Наталію», полтавці наполягали на чомусь іншому — на Світлані, на Вілені... Узбеки повторювали своє: «Уміда! Тільки Уміда! По-вашому — це Надія!»

Лише молоденький юнак мовчав.

— А по-твоему, як по-твоему? — напосіли на нього.

І він розказав ось що.

— Давно, так давно, що лиш у книжках і піснях пам'ять збереглася, у нас на Поліссі була Полісянка. Перед Хмельниччиною вона якраз очолила... ну, по-теперішньому — стала командиром загону вершників. Мужня і смілива була. Не вбереглась. Схопило її польське військо, прикувало до зрубу і підпалило. В піснях співають, що на попе-

лиці кайданів не знайшли. Казали, що й Полісянку хтось вихопив з вогню.

— Як же звали її?

— Та Настею!

— Настуся, — прошепотіла мати, наливаючи гостям чаю. Пісенно-чарівно прозвучало ім'я з її уст.

І ніхто більше не сперечався.

...Виростали дощані, а згодом і кам'яні будинки в степу. Настуся вже не тільки вміла сміятися, а й плескати в пухкенькі долоньки. Її батько і мати перебралися з намету в синій будиночок, і тепер новосельці поодинці заходили до них, щоб принести їй гостинець, нищечком стукали у двері — ану ж Настуся спить.

З весною роботи невпрогорт, а все ж навідують.

В степу суніць — проїде машина, і колеса червоні. Новосели приносять Настусі квіти й суніці.

І так усім хочеться, щоб вона швидше виросла, щоб побігла і побачила розораний степ, на якому то рутявіла, то стрільчилась, а це вже квітує й тужавіє в колосі пшениця.

Настусю, плесни в долоньки — вусані й безвусі всміхаються. Ти не тільки татова і мамина, ти — їх усіх, що чатували тебе в наметі, що добирали тобі ім'я, ти — донька цілинного степу, який вродив пшеницю.

Окрім Настусі, у відділку радгоспу (тепер тут відділок) немає нікого шановнішого. Їй і принесли першу, спечену з нового врожаю булку. То було велике свято. Просто на майдані стояв стіл, а на ньому велика завітчана булка. Мама тримала Нас-

тусю на руках. Дівчинка доторкнулася пальчиком до рум'яної шпешки й заплескала в долоньки...

Що робилося з людьми! Від їхніх обіймів дівчинка аж розплакалась...

Повз селище протягнули залізничну колію, яка вела до Цілинограда. Розбудувалися ще більше, перезимували, заким Настуся навчилася сяк-так ходити. І не зогледілися, як вона балакати навчилася.

Звикли всі, що коли на роботу йдуть — Настуся проводить, а коли повертаються — зустрічає. Біжить навстріч і гукає:

— Татку!

Так і повелось.

А через рік-два мама стала заплітати куці Настусині кіски. Тепер її ніхто не міг втримати дома. Трактористам-орачам вона носила воду, пастухам допомагала пасти худобу.

З ранку й до пізнього вечора в степу дзвенів її голосок.

Тоді всім стало здаватися, що Настуся росте дуже швидко. І новосели почали думати — куди ж їй ходити в школу?

У відділку радгоспу школи нема. До Цілинограда ж далеко, п'ятдесят кілометрів. Радили поселити її на квартирі, а там, може, й школу-інтернат збудують. Однак цю раду скоро відкинули: як же без Настусі? Всім сумно стане.

А їй самій вже кортіло до школи.

Зранку й надвечір мимо селища пролітав паротяг, і Настуся дивилася на нього заздрісними очима.

Всі знали, що восени їй пора в школу. Обмізко-

ували, як бути. І хто знає, кому першому спало на думку, але ще навесні гуртом склали листа і послали з ним юнака до Цілинограда.

Чистого вересневого ранку свиснув паротяг і вперше за шість літ спинився біля селища.

До нього висипали усі з відділка.

Машиніст зіскочив з приступки і на очах у всіх укопав невеличкого стовпчика з дощечкою, на якій білів напис: **СТАНЦІЯ НАСУСЯ**.

— А де ж пасажирка? — спитав він.

— Я тут, — озвалася Настуся, визираючи з-за портфеля, який тримала мама.

Машиніст підхопив її на руки й поніс до паротяга.

Зачахкотіли колеса, і позаду лишився стовпець із написом, люди, мама...

Надвечір паротяг повернеться сюди знову, щоб спинитися на півтори хвилини. Так буде і завтра, і післязавтра...

Гукає паротяг, і в моїй душі зворушено озивається дитячий голосок. Стелеться дим над колією, і переді мною мають смолисті куці кіски. Щастя тобі, дівчинко Настусю, вези в своєму серці і те тепло, від якого розтанула сніжинка на твоєму личку, і ту булку, якою частували тебе, і своє ім'я мужньої Полісянки...

БАБУСИНІ КОРЖІ

Був січень, тиснув мороз. Минулися бурани. Лежали глибокі сніги. Вони рожевіли під низьким сонцем, яке котилося в морозяній синяві.

Мухтар тюпав у місто. Тюпав з Тургая — степового селища. В місті лежала у лікарні мати. В Мухтара зимові канікули. Він ішов провідати матір. Бабуся напекла смачних пляцків, хлопець ще теплим поклав їх у сумку. Крім пляцків, він ніс також сухий сир. Буде мати їсти пляцки і сир чи не буде, але хлопець ніс їй домашнього гостинця.

Виряджаючи його, бабуся наказувала:

— Квапся, поки погодяно. Назад підвезуть. З міста часто машини котять. Кланяйся мамі, і нехай тебе бог береже...

Мухтар давно відійшов від Тургая. В кудлатій лисячій шапці, з-під якої блимали тільки очі, в короткому кожусі, добре підперезаний, у валянках, він не відчував морозу — мороз до нього не добирався. Та й поспішав.

Вже зник за горизонтом Тургай. Мовчазно й біло горбилися замети снігів. Двома синіми коліями вилась дорога. Хлопець чимчикував, намурликуючи пісеньку про хитрого лиса і дідуса-мисливця. Мухтар ще не втомився і був гордий собою. Кому з його однолітків доводилося серед зими йти у місто? Він уявляв себе сміливим, мужнім і коли б зараз йому перепинив дорогу найзліший звір, він розквитався б з ним, як розквітуються герої з лютими звірами у казках. Воно, правда, приємно покататися б з однокласниками на лижах. Сьогодні всі підуть кататися, але хіба його дорогу можна порівняти з якоюсь там прогулянкою? Та й Мухтарові не до прогулянок. Років п'ять тому, ще як Мухтар тільки-но пішов до школи, їх покинув батько. Шофер, він зовсім виїхав з Тургая, і з тих пір вони живуть втрьох: бабуся, мати і він, Мухтар. З самого малечку Мухтар — єдиний чоловік, господар у сім'ї. На його плечах і кури, і вівці, а ще скільки всякої роботи! Він давно вже не відчуває себе дитиною.

Матері зробили операцію. Зараз їй повинно бути легше. Вона працювала на фермі. Бугай штрикнув

її у бік. Як там і чим матір зшивали, ні Мухтарові, ні бабусі невтямки. Тургайці були в місті, і мати переказувала, що їй легше.

Мухтар наперед радів зустрічі. Набувшись без матері, він збагнув, що любить її до безтями, і коли б з нею трапилося щось страшне, чи й зніс би. Мухтар потайки готував розплату бугаєві — чорному, великому, з кільцем у носі.

Спершу хлопець ішов проти сонця, потім сонце стало над головою, а згодом поминуло його. Заболіли ноги, і він перестав мурликати пісеньку про хитрого лиса і дідуся-мисливця. Почав згадувати матір, але вона чомусь не уявлялася серед білих заметів. Натомість чувся бабусин голос, ніжний і ласкавий. Бабуся не мама, батькова. Проте вона не захотіла піти до нього, хоч він і кликав її. Бабуся ніколи не сварилася з матір'ю, а Мухтар для неї — дорожче власного серця. Суне Мухтар степом, і йому уявляється бабуся в теплому старому халаті. Стоїть вона на порозі їхньої низької з плоским дахом хати. І вже не проводить, а чекає його, свого внука.

Що більше Мухтар стомлюється, то частіше чомусь згадується батько. Він добре пам'ятає батька. І йому неприємно те, що він схожий на батька, а не на матір. Мухтар не любить батька. Але дуже любить машини. І зараз він мріє, що коли виросте, то крутитиме баранку, і бабусі та матері ніколи не доведеться бити ноги.

Синіє двоколія довгої дороги. Поважчала школярська сумка. Мухтар дістав круглого пляцка, повільно їсть, щоб сумка стала легшою.

До вечора він обов'язково дістанеться міста. А назад буде легше. На Тургай вже стрілося дві машини. А он-он суне трактор. Він дуже далеко, на самісінькому обрії, ніби з'їжджає з хмар.

Хлопцеві йдеться охитніше. Деся там, за трактором, мабуть, і місто.

Але трактор наче не їде, стоїть на місці. Мухтар спинається й собі, вдивляється. Ні, трактор не рухається.

Колись, як Мухтар був зовсім малим, на цій дорозі, особливо взимку, машини й не появлялися. І дороги такої не було. Самі сніги. Та лиш стали орати степи, то нагнали машин. Бабуся каже, що скоро, мабуть, весь світ переведеться з людей на машини...

Мухтареві дивно, чому трактор стоїть. Тим дивніше, що чути вже, як він рокоче. Рокоче й стоїть.

Добре приглянувшись, Мухтар навіть бачить кабіну, але вона порожня...

Хлопець додає ходу.

Коло трактора наче хтось пораяється. Ясно, машина обламалася. Але чому рокоче мотор, рокоче спокійно, без перебоїв?

Мухтара це так зацікавлює, що він забуває про свої ноги, які нють нижче колін. Чвалає розмашисто, широко. Йому вже добре видно, як біля трактора хтось похитується.

— А ге-ге...— проривається крізь рівномірний рокіт. Голос деручкий, промерзлий.

Хлопцеві стає лячно. Він біжить на той голос і не може бігти... Ще крок, ще один, і вже бачить

тракториста. Він чомусь повис на руках, уперся ногами в нижню гусеницю й вихитується.

Підбігши до самісінького трактора, хлопець аж сахнуся. Тракторист — жінка... Її голі руки придавлені верхньою розірваною гусеницею. На снігу валяються рукавиці, ключі, а оддалік в бляшанці чадить, дотліваючи, просочена мазутом ганчірка.

Жінка-тракторист, вся викачана в снігу, із замерзлою на руках кров'ю, не стогнала і не просила помічі. Якось повільно, не зводячи з Мухтара застиглих очей, вона підтягнула під себе ноги, стала на коліна.

А він не знав, що йому робити — чи піднімати розірвану гусеницю, чи тягнути за плечі жінку.

— Во-во... — силкувалася вона щось сказати і не могла.

Мухтар не був недотепою. Минув хвилинний страх, і він збагнув, що в тракторі розірвалася гусениця, й жінка, скинувши незручні рукавиці, почала лагодити її. Якось ненароком підставила руки під гусеницю, і гусениця придавила їх, а потім вони прикипіли до металу.

— Води! Треба води! — розкричався сам на себе Мухтар. Одного разу він схопив голірuch на морозі коньки й одірвав їх тільки тоді, коли опустив у теплу воду.

Жінці важко було говорити. Втома спирала їй подих.

— Радіатор...

Хлопець добув з кабіни погнуте відро. Він знав, як з радіатора виточують воду. Тільки б її було побільше. А от заглушити мотора він не вмів.

Вода бурхнула з парою — окріп. Натекло з пів-відра, мотор чмихнув і заглух.

Обережно, щоб не пропало й краплини даром, хлопець став лити воду на прихоплені залізом і морозом жіночі руки. Жінка не відчувала, пече їй чи ні. Гусениця не відпускала рук. Перекособочившись, Мухтар став одночасно лити воду й помаленьку піднімати гусеницю. Шипи застромилися між пальцями. Йому вдалося трохи підняти гусеницю. Жінка смикнула руки до себе, смикнула що-сили, заплющивши очі, і не крикнула — простогнала:

— Л-л-ий...

Повільно, обережно, розхлюпоючи воду собі на рукавиці, обливаючись потом, Мухтар відривав від гусениці її закростенілі пальці.

Вона була у теплій хустці. Кожушок розстібнутий. Здригалася від болю і прикушувала то нижню, то верхню губу.

— Снігом... розтирай...— і занурила руки в сніг.

У нього не було сил. Пальці поробилися цурпалками і не хотіли згинатися. Аж виступали слюзи. Мухтар вхопив у свої малі долоні її важкі руки і заходився розтирати їх. А коли вона хотіла забрати свої руки, не випустив.

— Боляче? Ви пересильюйте. Треба довго терти снігом, і все мине...

— Сили в тебе...— видавила з себе жінка.

Це ще більше піддало йому охоти.

— Треш безбожно. Кінчай з руками і берись за носа, — сказала вона, повільно виковтуючи слова.

— Ще трохи...

— Ніс, певно, як папір. А що дівка без носа?
Я ж заміж хочу вийти.

— За носа не бійтеся. Він у вас червоний.

— Як буряк? — спитала вона.

Мухтара розвеселив її жарт, хоча їй було зовсім не до жарту. Вона жартувала, але не могла усміхнутися, рот кривився, і йому було жаль її, як матері.

Розтерши жінці руки, перев'язавши їх пілочками з подолу своєї сорочки, він насилу натягнув на них рукавиці і розсівся на снігу.

— Втомився? Встань, а то простудишся, — сказала жінка. — Якби не ти, мені або перегризай руки, або замерзай.

Мухтар заточувався, наче п'яний.

— Додому нам треба добиратися, — знов обізначалась вона.

— Ходімо. Мені в місто, — спохопився Мухтар. — Хай той трактор провалиться!

— Ну, мені аж за Тургай, жену трактора у відділок, а хто ж тебе серед зими і в дорогу?

— А в мене мати на операції.

— І ти здалеку йдеш?

— Півдня йшов. З Тургая.

— До вечора не дістанешся в місто. Я тебе не пущу. Відремонтуємося і поїдемо.

Мухтар недоброчливо зиркнув на жінку і посміхнувся. А вона розмахувала руками, як полінами.

— Не пущу тебе одного. Як тебе звати, такого сміливця?

— Мухтаром.

— А я Тетяна... Тетяна Василівна.

— Чудні ви якісь. Хто ж такого трактора ремонтуватиме?

— Ти, а я показуватиму. Наливай з каністри у бляшанку бензину і запалой. Я було налила, та вигорів.

Мухтар тільки тепер скинув на сніг свою учнівську сумку з гостинцями, які ніс матері.

В бляшанці зачаділа змочена бензином ганчірка. Мухтар облив бензином гусениці і запалив, а коли вони прогрілись, заклацав ключами.

— Не скидай рукавиці. Я вже обпеклася,— попереджувала Тетяна Василівна, хоч хлопець і не думав їх скидати.

Вона показувала, як відкручувати гайки, як вибивати і заганяти шворники.

— Шилик¹, а не трактор,— сердито приказував Мухтар. Він впорався з гусеницями, а от мотора заводив довго. Одне, що мотор охолов, а друге — треба було топити сніг, щоб залити водою радіатор.

І з корбою намучився. Тетяна Василівна не могла допомогти.

Нарешті мотор заторохкотів, і вони повскакували в кабіну.

Тетяна Василівна, схрестивши руки, натягувала і відпускала важелі.

— Я допоможу вам. Ви тільки покажете,— і він допомагав рухати кермо.

Трактор розвернувся і забрязкав гусеницями до міста.

— Твоїй мамі яку операцію зробили?

Мухтар сказав.

— Поїдемо просто до лікарні.

Заходило сонце, і кривавились високі замети. Мухтар добув задубілі бабусині плячки, став витягати сир.

---

¹ Ш и л и к (*казах.*) — поганий.

КАРА

Гей! Гу-у-у...

На порозі — Артемко. Звідкись виганяється Рудий, забрьоханий, у реп'яхах. Піднявши крила, врізнобіч тікають кури. К-кок! — і злякано дригають у повітрі лапами.

Хлопець вигейкував, пес вигавкував, — аж відлунювало озеро.

Займався світанок.

Вікна радгоспівського селища ловлять сонце, і здається, що воно сходить не в небі, а в кожній хаті.

Мати відчинила двері й свариться:

— Не репетуй, всіх поперелякуєш!

Артемко нехить повернув свою чорну стрижену голову до сіней, скривився; смикнув Рудого за хвоста і загаласував іще дужче, а пес і собі не гаявся, заливався, та й подалися на вулицю. Вулиця розлягалася.

Вони добігли до кошар — пастухи виганяли череду. На майдані трактористи заводили трактори, комбайнери випробовували комбайни. І всі казали: «Вітрогон! Без нього вода не освятиться...»

А над селищем стояв Артемків згалас. Рудий задирав угору морду, мовби висліджував, де той згалас губиться, зрідка погавкував і дивувався, що і його гавкіт теж кудись зникає.

Хлопець нагнав телят, які не хотіли йти до гурту. Пастухи сунули за чередою, вимахували довгими палицями, кликали хлопця з собою. Та Артемкові не хотілося бути пастухом, він вертався на майдан, крутився побіля трактористів, які витирали об паклю руки, крутився побіля комбайнерів, які брязкотіли ключами,— ніби до всіх мав якийсь діло.

З автогаража виїжджає перший грузовик, і тоді Артемко з Рудим, галасуючи, летять до озера.

За коморами їх перепиняє сторож із рушницею. Він завжди сонний. Картуз зсунутий на лоб. Ніколи не можна заглянути йому в очі.

— Ти чого горлаш? — напустився.

А Рудий гавкає на нього, мало не кусається.

— Чи тебе на живіт взяло? — вже байдуже, чи то до хлопця, чи то до забрюханця-пса, звертається він. — Ну, чого б я кричав? Трактори оно глухнуть, і земля западається...

— Ге-ге-гей! — лящить раптом.

Артемко схопився на ноги, Рудий наздогнав його. А сторож позіхнув, відставив рушницю і важко сів на колоду.

— От скавло, — сказав незлобливо, чи то про хлопця, чи то про собаку, чи про обох разом.

За селищем, у вигині степу, — озеро. Велике голубе око степу. Воно дивиться в небо і брижиться на сонці. Воно неглибоке, і в ньому не водиться риба. Воно солоне й застоєне. І його хвилі, кволі й сонні, лизнувши солончаковий берег, бридкують ним і завертають, але не мають де дітися, знову неохоче напливають, щоб знову ліниво відхилити.

Те озеро — душа степу. В ньому купаються діти. Тут миють машини й худобу. А під вечір і весь день по неділях на солончакових берегах спочивають жниварі — чоловіки й жінки, старі й малі. Озеро забирає їхню втому, залишає на їхніх спинах шари білої солі. Вона аж хрумкотить на зубах. А озеро — ласкаве та миле. І в ньому разом з людьми купається сонце.

Так влітку. А з ранньої осені на ньому починають сердито ворухитися хвилі. Згодом ті хвилі, розгойдані й могутні, здіймаються валами. Тоді озеро сивіє. Воно реве й стогне. І ніхто не знає, чого йому треба. А воно то втікає від берегів, то налітає

з новою силою, б'ється об них, кипить, і вали-хвилі стають піною. Не підходь, не підступайсь...

Хлопець з собакою підбігли до контори. Артемко на ходу стягував з себе синеньку майку. Вона зачепилася за вухо, і він нагнув голову, а коли підвів, то побачив на порозі контори батька. Як завжди, батько в цю пору йшов снідати.

Хлопець нагледів у його руці листа. Батько держав конверта за кінчик, і той конверт білів здалеку.

— Кара! — гукнув батько. — Артемку!

Але син крутнув з-під самого його носа і погнав чимдуж додому. Він забув про озеро, яке так вилискувало й манило його. Затиснув у кулаці майку. Рудий, зовсім спантелечений, якийсь час постояв, гавкнув і подався наздоганяти вітрогона.

Артемкові не до нього. Він влетів до хати, не зачинивши за собою дверей.

— Мамо! А що я тобі скажу? — ніби цьвохнуло батогом, лунко й весело.

Мати, стоячи на колінах, мила підлогу. Вона вмочила мішковину у відро, підняла, і на підлогу задзюркотіла вода.

— Дід! До нас...

— А ти звідки знаєш? — питалася вона, держачи мокру мішковину перед грудьми. Маленька, з худими плечима, які округло вигиналися з-під блузочки, вона дивилася на нього через плече, і в її чорних-чорних очах займалося щось небуденне й радісне.

— Лист! — одним духом випалив Артемко. — Тато несе лист!

Рудий не осмівився вбігти до хати. Він очікував Артемка у сінях. Батько нагримав на собаку, копнув його ногою і твердо ступив до кімнати.

— Ти знаєш, Зулько, мабуть, приїжджає старий,— сказав він і сів до столу.

— Знаю,— хитнула головою мати. Вона все ще вистоювала на колінах, а перед нею, на підлозі, розпливалася брудна калюжа.

Батько скоса глянув на Артемка і поклав на край стола лист. Не скидав кашкета. З-під нього вибивалося пасмо гарного русого чуба.

— Я мамі вже переказав. Я тому й не зупинився, коли ти мене кликав, щоб швидше сповістити маму,— хвалився Артемко, не одводячи очей від листа, який манив його до себе більше, ніж озеро.

— Селищне радіо! Ти завжди все знаєш. А може, цей лист не від діда?

— Так нам же ніхто більше не пише,— проказав хлопець і перевів погляд на матір.

— Хтозна, може, він, Фроле, й не приїде,— спохопилася мати.

— Приїде чи ні, давай снідати,— і на батьковому лобі, трішки вибанькуватому, зібралися драгівливі зморшки.

Артемко знає, що коли він сердиться, його лоб відразу морщиться, а гострі сірі очі, над якими майже не видно брів, бо вони білі, стають ще гострішими.

Мати мовчки встає. Вона така легка, як пташка, і така метка, як дівчина. Швиденько ставить на стіл сніданок.

Хлопець зорить на лист, котрий лежить оддалік тарілок, і нудиться. Чому мати не читає? Артемкова рука сама тягнеться до нього, але брати його марнота, лист написано казахською мовою, тільки й того, що прочитаєш адресу. І малий міцніше стискає в кулаці майку.

Батько снідає, і у нього на лобі розгладжуються зморшки. Він смакує м'ясо і добрішає. Артемкові не хочеться сідати до столу. Якщо справді приїде дід, у них готуватимуть плов. То нащо наїдатися? Він же пив молоко.

Мати з сином мовчать. Батько снідає. А їсть він по-солдатському: раз — і по м'ясі, два — і однією рукою підіймає чашку компоту, а другою добуває з кишені цигарку. Він випиває компот, залишаючи на дні чашки суніці, й, коли пахкає цигаркою, мати нерішуче запитує:

— На фермі нелади?

— Дві доярки захворіли, а тут жнива,— сповіщає батько й затягується. Він спочатку пускає дим носом, потім ротом. Дим підіймається, заходить йому в очі, але батько не мружитьсья.— Може й тобі доведеться, Зулько, на роботу.

— Що ж, підміню,— каже мати і кладе на уста палець.

— А своя корова? Свої кури? Своє господарство?!

Артемко знає, що батько завжди страхає матір роботою. Мати завжди згоджується, але батько, погарячкувавши, відразу все переінакшує.

Батько заклав ногу на ногу і, погойдуючи правою, докурює цигарку.

— Що там пише старий? — звертається він не до матері, а до листа, який лежить собі.

— Може, тобі ще компоту? — поривається мати.

Артемкові нетерпець, він стріляє одним оком на батька. Батько заперечливо крутнув головою: компоту йому не хочеться, і хлопець хапає лист, розриває конверта.

Мати тернула руками об фартух, обіруч взяла листочок. Не добігла його очима до кінця і підвела очі на батька.

— Приїжджає...

Батько дивився на підлогу, на брудну калюжу, що розтікалася навколо мішковини й не висихала. Артемко помахав майкою, застрибав.

— Коли? — буркнув батько.

— Нині, — сказала мати і згодом: — Лист чомусь запізнівся.

— Він ще позавчора прийшов, але я кинув його в шухляду і забувся.

— Плов! У нас буде плов! — вистрибує хлопець.

— Та не топчись! — нагримала на нього мати і тихо попрохала в батька дозволу на плов.

— Зулько, хіба мені того плову шкода? Гаряча пора, а старий знову теревені розводитиме про те озеро, про своє геройство, про басмачів... Тут джарки хворі, тут жнива на порі, ніколи сидіти-балачкати, — і батько все ще дивився на калюжу.

— А ти його не слухай, Фроле.

— Вуха затулити, чи що?

— Вдавай, що слухаєш, а не слухай, — навчала мати, згортаючи лист.

Артемко мовби не чув їхньої розмови. Він був

веселий. Дід Іманов, певно, розповідатиме і про червоногвардійців, і про басмачів, і про озеро.

— Нащо ту підлогу мити-перемивати? — кинув батько і встав.

— Літо. Пилюга, Фроле...

— Тільки дошки швидше прогниють,— стояв на своєму батько, і до Артемка:— А ти чого розкався? Замість того, щоб гасати та вигейкувати, приніс би холодної води. Твій крик з самісінького ранку всім у вухах лящить!

— Я сама, Фроле,— заступилася мати за сина.— Канікули недавно почалися. Нехай побігає.

— Мамо, я тобі моркви принесу,— викликався сам Артемко і, не чекаючи згоди, гайнув із хати.

Рудий сидів під вікном, чекав на нього.

Хлопець кинув на підвіконня майку. Рудий помчав на вулицю. Він думав, що Артемко на озеро купатися.

— Ти куди? Нам на город. Дід Іманов приїжджає,— завернув його хлопець.

Морква рядочками. Дощів давно не було. Хапав її за гичку, а Рудий нюхав землю, пробував гребти її, та Артемко цитьнув на нього. Він складав моркву на купку й приказував:

— Грайся, але не грабайся.. Дурний, якби ти знав, що до нас сьогодні приїжджає дід Іманов, ти б ще не так радів!

Деяка морква не хоче вилазити, міцно сидить у землі. Хлопець її не винурював. Зривав зеленого чубця й кидав. Моркви було багато. І вона добре

виросла. Цієї весни город угноїли (з ферми взяли), а на додачу й міндобрив сипонули.

— Кара!

Артемко не відгукнувся.

— Кара! Прийдеш потім до мене, я тобі щось передам,— наказав батько.

Артемка ніхто так не прозиває, окрім батька. Кара — це чорний. По-казахськи. Батько його не прозиває, він просто так ласкаво звертається — Кара. Але хлопцеві це чомусь не дуже приємно. Все ж він відгукується:

— Добре, прийду! — і ще дужче згинається, рвучи моркву.

Город, буйний, зелений, заступив його. Суш, спекота, але в самих трусиках на городі не дуже душно. Тична квасоля і мак стоять гаєм, а кавуни під морквою — що поросята. На них хочеться сісти й посидіти.

Але йому ніколи. Він мусить квапитись. І Рудий це розуміє. Він уже не розкидає моркви з купки. Заліз у густу зелень і сидить там, висолопивши язика.

На плов треба багато моркви. Артемко думає про плов і про діда. Батько наказав прийти. І хлопець знає чого: по горілку. Діда треба частувати. Він полюбляє чарку і називає її нежурницею. Вип'є і пуститься в балачки, які-то раніше коні були. Шаблі з піхов — і на басмачів! Артемкові аж прикро, що зараз немає таких коней і що всіх ворогів повойовано. От коли дід був молодим, тоді тут не росла морква, не було ніякого городу,— степ і солоне озеро. Якось вибили басмачів із киш-

лака, люди дякували, весь загін частували. Дід цілим червоним загonom командував. І загін гостював на майдані. Раптом, звідки не візьмись, басмачі. Сталася зрада. Басмачі заманили їх у голий степ. Ковила шумить і скачуть коні. Втікати нікуди. Хоч ховайся за обрій. Басмачі багатьох перебили. Тільки троє з усього загону осталося. Басмачі й за ними навскач. А в діда у загоні та був розвідник Мавлян, узбек. Він часто прикидався зайшлим циркачем. Ходив з бамбуковими палицями і показував усякі дива із зміями. Напускав їх собі за пазуху, і змії обвивалися навколо його шиї. Він ніколи з ними не розлучався. І дід каже, що такого розвідника, як Мавлян, більше й на світі не було.

Артемко так занурився в дідові оповіді, що забувся й за моркву. Він не смикав за гичку, а погладжував її.

...Розвідник Мавлян, коли побачив, що від ворогів рятунку не буде, то вирішив сам на сам залишитися з басмачами. А дід з одним червоногвардійцем пірнули в озеро. Мавлян дав їм по бамбуковій трубці, щоб мали як дихати, а сам погнав далі у степ. Зайняв з собою і їхніх коней. Та не судилося йому врятуватися. Басмачі облягли Мавляна, дивуються — де ще два вершники? І, як він не одбивався, впіймали. За озером, коло кам'яних скель. Що з ним не робили, він так і не виказав товаришів. А басмачі були на нього люті: впізнали розвідника, знайшли у сідлі зміїв. І придумали вони йому страшну кару: загнали в бамбукову палицю змію, встромили палицю розвідникові в рот та й підпалили. А бамбук горить повільно, тліє...

«Нехай в твоєму череві змії гніздяться!» — кричали вороги.

Артемко похмурніє, обіруч береться за гичку, міцно впирається ногами і тягне моркву. Рудому набридло сидіти в холодку, йому здається, що хлопець хоче з ним гратися. Пес вискакує з маку і хал за трусики.

— Здурів? — гичка відривається, Артемко падає на Рудого. Той від задоволення гарчить. А морква сидить собі у грядці.

Артемко гримає на Рудого, і пес винувато кліпає очима.

— Ось давай трохи почищу тебе. Купатися ми вже не підемо. Ніколи. Зверне з обіду, приїде дід, а ти як той таборовець. Стій, реп'яхи з твоїх боків оберу! — хлопець забуває на якийсь час про моркву, потім спохоплюється, загрибає її, цілу купу. Мабуть, мати вже вимила підлогу й чекає на нього. Гудина плутає ноги, тична квасоля чіпляється за плечі — город не пускає його з морквою.

Обидві руки зайняті, а Рудий не вміє відчиняти дверей. Артемко сяк-так намацує клямку, двері відхиляються, і хлопець з-за зеленої гички бачить: мати стоїть коло столу, тримає в руках дідового листа, а її очі дивляться за вікно.

— Куди моркву?

Мати похапцем кладе на стіл лист, забирає у сина моркву.

— Вистачить чи ще треба?

— Вистачить, сину.

— О, ти ще й підлогу не домила!

— А ми зараз з тобою вдвох, сину.

Двері відчинені. Заглядає Рудий, ніби й собі проситься в помічники.

Хлопцеві зовсім не хочеться мити підлогу. В кутку зібгані доріжки. Він виносить їх надвір, витріпує. Перед ним здіймається густа курява, і Рудий погавкує на неї.

— Мамо, ти рада, що приїжджає дід? — питається Артемко і, не чекаючи відповіді, відказує: — А я радий... Як ти думаєш, він десь по обіді приїде?

— Мабуть, що так.

— А в нас же нічого не готове і мені треба йти до батька.

— Йди вже. Принесеш мені олії.

— Я думав, що горілку...

— Горілку батько й без тебе принесе.

— По олію треба миттю, бо як же плов варитиметься?

Мати застерігає, щоб він не дуже квапився, аби не розбив, несучи, олії. І взагалі ще рано. Ще треба зарізати курку, відважити рису.

— Накинь маєчку. На селище йдеш. Не будь голяком.

Артемко слухається матері. Він хапає з підвіконня майку і, вигукуючи: «Плов! У нас нині плов!» — біжить по вулиці. Рудий попереду, задірає назад морду, облизується, мовби розуміє, що кричить Артемко. Хай усі знають, що у них сьогодні свято, що до них приїжджає дід Іманов! Угледівши на сусідському подвір'ї Митька, хлопець вигукує ще дужче:

— А у нас нині плов!

Митько — Артемків ровесник — аж здригається від такої звістки й каже:

— А я купався в озері, а тебе не було.

— До нас дід Іманов приїжджає! — гукає Артемко, не спиняючись.

Митько зорить йому вслід і кидає навздогінці:

— А я сам поїду до діда... аж на Україну...

Та Артемко цього не чує. Він летить, мов на крилах.

У конторі повно людей. Всі готуються до жнив. Але всі знають, що до Петрових приїздить у гості старий Іманов. Запитують, чи він ще не приїхав. Артемко каже, що дід завжди прибуває по обіді, так було торік і позаторік, і прощтовхується до батька. Той назирує його, коли він витикається з-за порога, передає людьми пляшку олії, а сам знову заглиблюється в якісь папери. Гамір. Шум. Двері та вікна — навстіж, але в кабінеті все одно не ввітряється дим. Артемко несе перед собою олію, як гранату, що ось-ось може вибухнути, і перед ним всі розступаються.

Додому він жене ще дужче.

На сусідському подвір'ї вже не видно Митька. Кудись зник.

Артемко переможно ставить олію на стіл.

— Батько нічого не переказував? — питається мати. Вона ошпарила курку окропом і патрає її.

— Ні. Там курять і балакають,— відповідає він і роздивляється, до чого б йому ще прикласти руки.

— Чисть моркву або перебирай рис,— каже йому мати.

Артемко заходився коло моркви. Перебирати

рис — мука мученицька. Надгортай з великої купи жменьку, розсипай і вибирай пальцем, як курка дзьобом, посічені зернятка. А то трапляються й сині камінчики або чорний, надщерблений рис. Інша справа — морква. Пошкрябав, гичку одчиржив і кінець. Можна кружальце відрізати й кинути в рот.

На плиті закипає вода. Мати скінчила з куркою, мис чималого животатого казана, бо у звичайній каstrулі плову не зварить. Вимиває й кифкар — важку залізну копістку, подібну до шумівки.

А ще ж треба покрити моркву на дрібні-дрібні продовгуваті шматочки, як на локшину, треба нарізати гору старої цибулі.

Артемкові це обридає. Він виносить Рудому всякий непотріб, напатрану матір'ю з курки. Рудий миттю ковтає усе це. Артемко кличе його, і вони мчать за селище. Дорога вигулькує за озеро, летить у степ. І нікого на ній не видно. Він роздивляється на всі боки й ні з чим повертається до хати.

Мати відчуває, що він нудиться, й каже:

— Йшов би, може, діда зустрінеш?

— Я вже ходив.

— Коли?

— Тільки що... Поможу тобі рис перебирати. Коли той дід приїде?

— Нині. Ось побачиш, — запевняє мати.

Вони посхилялися над столом.

Мати перебирає рис обома руками. Артемко захотів і собі так, але в нього не виходить. Мати нашіває щось тихо, ледве чути, далеко, без слів.

Вони сиділи по обох боках стола. Загостреними

вилицями, чорними очима, трішки косуватеньки-ми, чорною, хоч і стриженою під нульовку головою, син був схожий на матір.

Нила спина і мліли ноги. Хлопець вискакував надвір, біг за селище, але даремно.

Врешті він завагався: приїде дід чи ні? Рудий втомився бігати за околицю й розпростерся на порозі. Артемко дурняв себе, що розхвастався перед Митьком, — тепер від сорому хоч згинь.

А вже все було готове на плов: гора моркви, гора цибулі, гора рису, кілька головок часнику, чистий казан, пляшка олії і курка у воді.

На спадень пішло сонце. Скоро мав прийти батько.

Артемко зігнав з порога Рудого, і вони поза хатами подалися за селище. Десь гурчали трактори, а під ногами шелестіла ковила. І хлопець думав про те, що ще недавно тут не гуркотів жоден трактор. Селище зовсім молоде, молодше за нього, Артемка. І він думав про діда, якому добиратися сюди не близько. Відколи Артемкова мати — його дочка — вийшла заміж за Артемкового батька, дід Іманов майже не живе у кишлаку, чабанує. В тому кишлаку, де раніше жила мати, Артемко ні разу не був. Мати розповідала, що вони мешкали в хатці з плоским дахом. Ото б побачити таку хатку! Вона, певно, зовсім маленька, але по її дахові можна бігати.

Він задумався, вибрався ген за околицю, підвів очі і не повірив їм: на степовому шляху — осідланий кінь, а коло нього вершник. Кінь стоїть собі, і вершник стоїть, дивиться на озеро, у якому

ховається сонце. І хоч вершник стоїть спиною, онук упізнав діда.

— Діду! — гукає він.

— Ді-ду-у... — відлунює озеро.

Рудий випереджає Артемка.

А старий Іманов якийсь час не повертається, ніби міряє очима глибину озера. Він великий і могутній. На ньому висока патлата біла шапка, плечі облягає широкий пасемистий халат. Під ноги дідові стелеться сонячне проміння. На шляху, серед степу, де й оку зачепитися ніде, він із своїм конем — ніби якісь казкові привиди, що спустилися з неба чи вийшли із землі та й стоять, чатують цей степ.

— Ді-і-ду-у!

На Артемків клич знову відлунює озеро. І той клич, і те відлуння розсіюються у степу.

Дід Іманов обертається від озера і відразу пускається йти. І кінь ступає за ним. Дід і не веде його. Кінь сам йде за ним. Дід сягає розмашисто й твердо. Артемкові здається, що під дідовими чобітьми вгинається земля.

Онук біжить. І коли з розгону підкочується до дідових колін, дід спиняється й простягає руку.

Артемко аж росте, коли дід стискає його руку, а він дідову.

— Кара і орус! — каже дід, що значить: чорний і росіянин.

Хлопець дивиться то на нього, то на коня.

— Всі живі-здорові? — питається дід.

— Живі й здорові, — відказує онук.

— Мій лист одержали?

— Сьогодні.

— З таким запізненням?..

Артемко не пояснює, чому так трапилося з листом.

— Чекаєм, виглядаємо... Добре, що ви приїхали,— і він простує поруч діда, а кінь—за ними.— У нас все готове на плов.

Дід видивляється селище, яке розростається й розростається, і каже:

— Хочеш на коневі проїхатися?

Артемко тамує дихання.

— То нічого, що твої ноги не дістають стремен.
Ставай на моє коліно — і в сідло!

Артемко прилипає до сідла. І степ відразу ширшає, і все селище як на долоні. Ще коли не було селища, тільки степ, ковила та озеро, дід уже був тут. І їхав на коневі, як він, Артемко, зараз.

Дід збоку. Онук у сідлі. А Рудий кружляє навколо них. І онукові хочеться гукати, щоб їх усі бачили, щоб всі на них дивилися, та з великої радості у нього пропав голос.

Гнали б пастухи з блукви! Глянув би Митько, як Артемко хвацько їде на гнідому коневі, у справжньому сідлі...

І біля контори порожньо. Тільки кури-сновиди на вулиці. Зате на майдані, де комбайнери випробовують комбайни, повно людей. Вони кланяються старому Іманову. А батько гукає, що зараз буде вдома.

Отак від озера у селище, з вулиці на подвір'я повагом в'їжджає Артемко.

Дід стає серед двору. З хати випурхує мати. Артемко перехиляється з сідла, щоб вона швидше звернула на нього увагу. Але мати біжить до діда, обіймає його, припадає до його грудей, а він цілує її в лоб.

— Ти на коневі? Вже набридаєш дідові? — ніби свариться мати, а сама весела, сміється.

— Нехай вчиться, — каже дід. — На старість справжнім аксакалом буде, — і додає: — Тепер коні не в пошані. В колгоспі і в радгоспі кому найгірше? — і сам відповідає: — Коневі.

— Зсаджуйте його, тату! — просить мати. —

А ти дай дідові швидше вмитися,— і сама до хати.

Дід підставляє коліно. Хлопцеві не дуже хочеться вилазити із сідла, але мусить.

— Насамперед розсідлаємо коня, напоїмо його, поставимо в доброму місці, а тоді й самі вмисмося,— каже дід.

Артемко брязкає відром. Рудий бігає за ним до криниці.

Коня ставлять під повіткою. Прив'язують до стовпа, а сідло — на сіно.

Ще нема батька. Ще дід не скидає халата, щоб вмиватися. Хлопець зачерпує кружку води, щоб злити дідові на руки. А з хати пахне пловом.

Цю страву ніколи не готують заздалегідь. У казані кипить олія, на очах у гостя ріжуть барана. Та зараз літо, і в радгоспі овечини нема. Мати готуватиме плов з куркою.

У казан вже кинуто курку, бо з відчинених дверей тягне не чадом олії, а пахтить солодко-паморочливим духом.

Артемко нічого так не любить, як гарячий дух плову. І якби йому не зливати дідові на руки, не припнули б його на подвір'ї. Під казаном рівно горить вогонь. А в казані булькоче й шкварчить, тільки помішуй кифкарем. Коли м'ясо перекипить та засмажиться, його можна подавати на стіл. Але так чинять тільки п'яниці, які не можуть дочекатися плову. Бо ще ж треба, щоб в олії разом з м'ясом перекипіла морква, цибуля, а тоді кидають головки часнику і засипають рис, і горить маленький-маленький вогонь. І тільки згодом, коли рис буде

м'яким, береш кифкар, встромляєш у казан, а з нього,— паф! Готово... Ні, нема нічого дивнішого й заманливішого, ніж гарячий дух плову. Він б'є пахощами городини, живим соком усього того, що виросло на грядках.

Вариться плов.

Дід скинув халат, підставив свої пригорщі. Артемко зливає. Дід пирскається, вода тече і ховається в рідкій, але довгій бороді. Артемко потягує носиком — він у нього широкий, загнутий догори. І осміхається. Вода з бороди капотить на дідові розхристані груди.

Дід, як і онук, не любить вмиватися з милом. Потім підставляє пригорщі Артемко.

Сонце вже зайшло, та надворі видно. Трохи влягається спека. Десь загуркотіла машина, мукнуло теля, почувся людський гамір.

Над селищем мовкне гомін. Усе потомилося.

На подвір'ї з'являється батько. Вони ручкають ся з дідом. Артемко з кружкою і рушником на плечі стоїть над відром. Батько теж буде вмиватися.

Дід знову в халаті, підперезаний, але без шапки. Він білий без неї. Його волосся, ніби та шапка. Воно ще густе й довге. А борода чомусь рудувата й рідка, ніби її хтось прополов.

Батько куди вищий за діда. Зовсім заступає його собою. І в батьковій долоні зникає дідова рука.

— У нас скоро жнива,— каже батько, його бас аж гуде.

— Тому я й вирішив провідати вас саме зараз. На жнива й не посидиш,— відказує дід м'яко, наче наспівує.

Батько сполоснув руки.

Вони стоять один проти одного. Батько, як той дуб, що йому не страшний ніякий вітер, а дід, мов той одземок, що його нізащо не вирвати із землі. Вони балакають про жнива, про всякі господарські речі.

Артемко слухає їх, а краєм ока дивиться, як кінь їсть сіно. Рудий згорнувся клубком біля коня. Вартує.

Дід все розпитує батька, батько коротко відповідає, але сам в діда ні про що не доповідається.

Чути, як кінь хрумкає сіно. І Артемко святкує. Сьогодні це ще ніщо. А от завтра вони з дідом поведуть коня купати. І Артемко знову їхатиме верхи. На задрість усьому селищу, на задрість усьому світові. Завтра дід покаже, де саме в озері він ховався від басмачів, бо йому все не випадало показати те місце. І хлопець хоче бути схожим на старого Іманова. Він і собі широко розставляє ноги, ступає розкарячкувато. Жаль, що в нього нема ні коня, ні пасемистого халата.

А у вікнах вже спалахує світло. Вечеря на столі. І мати кличе їх усіх. Вона не вибігає на поріг. Тільки чути її тонкий голос.

Артемко сам не свій: це ж він повинен був уткнути кифкар у готовий плов, і плов мав зробити паф! Моркву рвав, рис перебирав — і прогавив! Дід і батько ще за порогом, а він уже в хаті. Повісив рушника, поставив кружку і порядкує біля столу.

— Сідай на своє місце і не крутись,— гримаси мати.

Над столом світить лампа: в радгоспі ще нема електрики. А плов парує. Він у широчезній тарелі. Посеред столу. В ньому стирчать білі головки часнику. Плов завітчаний зеленню. Прямо на цераті лежать помиті огірки.

Дід сідає з одного боку стола, мати з другого. Артемко біля неї. А батько посередині.

Мати забулася для початку налити дідові гарячого чаю. Дід вступив у хату, глянув на стіл, на матір, і вона сама здогадалася піднести піалу — величеньку чашку без вушка. Поки дід, тримаючи піалу на долоні, п'є чай, всі на нього чекають. Батько совається за столом. Йому чогось треба надвір. Він виходить.

Чаю ніхто не п'є, окрім діда. А він не квапиться. Сьорбає поволеньки.

Батько зайшов, глянув на матір, наче сказав: «Не могла раніше його чаєм погостувати?»

Старий Іманов нарешті повагом ставить порожню піалу.

Тоді всі підіймають чарки. Цокаються. Артемко терпляче чекає, коли візьмуться до плову, і гризе ложку.

Випивши чарчину й поставивши її догори дном, на знак того, що більше пити не буде, дід витягає свого ножа, відв'язує його від ланцюжка і ріже огірок на кружальця.

А всі вже вечеряють, дістають плов ложками з широчезної тарелі, кожний із свого боку.

Дід кидає в рот кружальце огірка і бере плов рукою.

Батько опустив голову, а мати нишком просить, щоб Артемко не розсипав плов з ложки.

Хлопець дивується, що гарячий плов не пече діда в руку. Він і дрібочки не губить. Їсть чистенько.

Лампа висить над головами. На стелі видніє жовте коло, а навкруги нього стеля темнувато-синя. І тому, що світло не яскраве, у хаті дуже за-тишно.

Артемко скоро наїдається. Плов ситний.

Батько вечеряє швидко. Огірок хрумтить на його зубах. Він не любить, щоб огірки нарізували. Він любить, щоб цілі. Тому мати й не нарізала. Вона не сидить, а мовби чипить край стола, дістає плов по дрібочці, наче не вміє їсти ложкою.

Старому Іманову за столом незручно. Високий стіл йому заважає. Своім ножиком, що скидається на кинджалика з поцяцькованою ручкою (Артемкова заздрість), він поволеньки нарізає огірок, поволеньки бере плов. З його боку чимало вже надібрано.

— Я виголоднівся,— каже дід. Його борода похитується, наче її хтось невидимий посмикує з-під столу.

— Довга дорога,— тихенько вимовляє мати.

Артемкові хотілося б попоїсти рукою, а не ложкою, та він не зважується. Дід натрапляє на шматочок м'яса і простягає його онукові.

— Їж, швидше ростимеш.

Онук бере м'ясе. З дідової руки воно смачне-пресмачне. І він не може збагнути, чого батько морщиться й кладе ложку.

— Як там ваші вівці? — питає він у діда й скидає очима на плиту, де стоїть чайник.

— Пасуться,— коротко мовить чабан і далі вечерає. Йому незручно сидіти на високому стільці. Він то закладає ногу за ногу, то з гупанням знову їх переставляє. Приминає пальцями плов, набирає на великий палець височеньку вежку, підіймається, вона не падає з його пальця; дід перехиляється через стіл, головою ледве не зачіпаючи лампу, й питається онука:

— Як тебе звати?

— А-а... — не встигає обізватись хлопець, бо дід годує його.

Артемко не сподівався, що його частуватимуть. Він затуляє руками рота й заповзято плямкає.

Мати каже, що це знак великої шаноби, і всіхається.

— Правда, смачно? — дід підморгує.— А якби ти покуштував того плову, що ним нас колись кишлак частував! — і похитує білою головою.— Як ми вибили басмачів, кишлак нам десять баранів зарівав. Казан,— він розвів руками, показуючи, який був казан.— А кифкар? Як весло! — на нього нахлинули спогоди.— Та на нас, на червоногвардійців, наскочили басмачі...

Артемко зазирає дідові в очі.

— Басмачі виманили вас у степ,— вставляє раптом батько.

— Так,— каже дід.

Мати підводить на батька очі, але він веде своє:

— Потім басмачі скарали Мавляна.

— Так,— каже дід і додає:— Я це вже,

здається, колись оповідав,— й знову береться до плову.

Матері неприємно, що батько не дає дідові поговорити, і вона мне пальцями кінчик церати.

— Цей плов теж дуже смачний,— каже дід.— Відколи ти, Зульфіє, пішла з дому, я такого й не їв.

— А в нас на весіллі? — вставляє батько й показує рукою, щоб мати подавала чай.

Старий Іманов наче пригадує, але не може пригадати і вечереяє далі.

— Значить, у вас жнива? — каже він.

— Жнива! — вигукує батько.— Степ аж дзвонить! Я й не знаю, як ми впораємося.

Мати радіє, що вони знайшли спільну мову. Тільки Артемкові жаль, що дід ще раз не розповів про Мавляна. Йому хочеться домовитися, щоб дід завтра конче показав, де саме в озері вони переховувались, але не личить перебивати розмови.

— Пшениця — як з води! І де, на дикій землі?! — вигукує батько.

Дід дорізує останній огірок, клацає ножиком, прив'язує його до ланцюжка і ховає в кишеню.

— На цій землі багато і всякого було,— каже він.

— Тепер нам бракує робочих рук,— веде далі батько. Він говорить це із запалом, ніби думає, що щось йому перечитиме.

Хлопець дивиться на них, як вони сидять за столом. Один з білою головою, трохи похилий, а другий з довгим русим чубом, прямий. Обидва міцні й кремезні. І дідова тінь, яка підіймається аж до стелі, і батькова тінь, яка лягає аж до порога,

надають їм ще більшої сили й величності. А мати з Артемком малі, і сидять вони в такому місці, що навіть тіней від них не видно.

Батько випиває свій чай, стукає порожньою склянкою об стіл, а дід щойно доідає останнє кружальце огірка. Мати швидко подає дідові миску з теплою водою, і він, не встаючи з-за столу, мие руки.

— Літня ніч коротка,—вибачливо каже батько, і Артемко розуміє, що йому соромно за оту свою різкість.

— Покурив би, Фроле,—це мати.

Батько відсовується од столу. Але не встає, сидить і не дістає цигарки. Курити не з руки, коли тесь п'є чай. І знову зачинає мову про жнива, про комбайни, до яких бракує запчастин, згадує, що матері, мабуть, доведеться йти на роботу. Його ніхто не перебиває.

Чай допито.

Дід відразу встає з-за столу, дякує матері, витягає свою довгу люльку, сідає на доріжці коло порога, підгинає під себе ноги. Пахкає його люлька. Закурює також і батько.

Вони ні про що не розмовляють. Вони думають. Два володарі степу. Артемко гріється вогниками дідової люльки і батькової цигарки. Його тягне примоститися побіля дідових колін. Він нишком підкрадається, сідає, але його не помічають.

— Нас би тоді нізащо не розбили,— каже дід, і його люлька шкварчить, в ній щось потріскує. А великі руки лежать на колінах, як дві лопати.

— Якби не зрада? — співчутливо вставляє батько.

Мати бряжчить ложками, миє посуд.

— Зрада зрадою, а я зараз думаю, що коли б ними та не командував білий офіцер, такий, ну... — він замовкає, підводить свої старі очі на батька, пахкає люлькою, і дим заволікує діда.

— Жнива, один день — рік годує, а літня ніч коротка, — і батько кидає під стіл недокурка й встає із стільця.

Дід так і не доказує, що то був за білий офіцер. Артемко сам здогадується, що це, напевне, він скарав Мавляна.

Батько розчиняє двері. В хату запливає тепла літня ніч.

Всі виходять надвір.

Дід спатиме на сіні, біля коня. Він завжди, коли тільки не приїжджає, спить на сіні й кладе собі під голову сідло.

Рудий скаче по подвір'ю.

Дід іде до повітки. В потемках горить його люлька. Артемкові вже й не видно з порога дідової постаті, але похитується маленький вогник люльки, чути, як кінь хрумкає сіно і гасає Рудий.

І хлопець думає, що він завтра про все, про все розпитається, коли поведуть з дідом купати коня до озера...

А коли сіріє, Артемко знов на порозі.

— Ге-ге... — і затявся.

Дід вже осідлав коня і прощається з матір'ю.

— Прощай і ти, — каже і подає йому свою стару мозолясту руку.

— Як же? — вихоплюється в Артемка.

Дід уже на коні. Мати каже, що йому треба на своє пасовисько. Він від'їжджає.

Артемко біжить слідком. Дід спочатку їде тихою рисою, потім пускається швидше.

Хлопець добігає до комор. Вдалині сонно вихи-тується озеро. Але не блищить. Ще не сходило сон-це. А кінь несе діда, і здається, що дід із степового шляху в'їжджає просто у небо.

— Що це ти сьогодні безмовний? Наш радгосп без тебе білий день проспять,— гукає до Артемка сторож.

— А-ге-гей! — розлягається раптом навкруги. Відлунне озеро.

САОДАТ

Піонерський табір літував у степу на стернях. Табір не мав постійної бази, кочував, і піонери, за-смагли, аж чорні, скидались на циганчат, а їхня во-жата Саодат нагадувала дівчину-циганку. Піонер-ський табір завжди був гамірний, веселий. Свої похідні шатра. Сокира, пилка, молоток, казан, мис-ки і ложки. Якби ще похідна кузня та бурий вед-

мідь, то можна б подумати, що часи змістилися і в степи Азії прикочували молдавські цигани.

Піонерський табір збирав колоски. Він ішов за комбайнами.

Стяті, зірвані колоски вусатились на стерні. Ложку дощу, і вони посіріли і проросли б. Піонери збирали їх в торби. Під обід приїжджав вантажник, привозив воду, дещо з провізії і забирав колоски. Щовечора було пісняно. Горіло багаття. В казані кипіла юшка. Всі облизували ще сухі ложки і підсовувалися ближче до казана. Забувалася цілоденна духота, справжнісінька пряжінь, яка усіх розварювала.

— А де моя велика ложка? — промовляла Саодат, дивлячись на того, хто не дуже дбало збирав колоски, і весь піонерський табір починав гудіти: — А де моя велика ложка?..

Вечерялося з жартами. Перепадало поспішливим, які, не подувши на окріп, сьорбали його. Вони не могли відгризнутися на шпильочки, не могли їсти і гірко спльовували.

По вечері багаття спалахувало ще дужче. Воно освітлювало степ і небо. Палити було чим, солому ніхто не беріг.

Саодат вчила піонерів східних, таджицьких танців. Бив маленький бубон з брязкальцями. Саодат підіймала його високо над головою, і дві її довгі коси зміїлись і тріпотіли. Хоровод вився навколо багаття. І тільки Вітька Трубоч ніколи не танцював, він підкидав у вогонь віхті соломи та зрідка плескав у долоні. Він вважав танці легковажною забавою і не любив дівчат.

Всі були потомлені, але довго не лягали спати. Лежали на соломі й мандрували в думках по зорях.

А вранці піонерський табір схоплювався наче на сполох. Вітька Трубач щосили дув у трубу і так завзято бив у барабан, що найбільший сонько не міг влєжати.

Днів п'ять тому збирали колоски поблизу озера. Тоді було добре, всі бігали купатися. А тепер доводилося вмиватися з бочки. Вода розпліскувалася, розливалася.

До радгоспу щонайменше сто п'ятдесят кілометрів.

Розповзлись по широкому степу, визбируючи колоски. І не зогледілися, як настав обід. За обідом згадали, що з радгоспу не приїхав вантажник, але цим ніхто не переймався. Міг обламатися. Але ж все одно приїде.

Увечері, як завжди, танець навколо багаття. А вранці не було чим умитися. Не було води, щоб варити кашу. Довелося пекти маленьку, дрібну, як горіхи, картоплю.

День видався особливо гарячим. Сонце стояло над самісінькими головами, а з-за обрію наповзала й наповзала духота. Земля була сухою і потрісканою.

Тільки-но щось загуркоче, як десятки очей шукають вантажника. Аж то літак.

Усіх палила спрага. Губи у всіх стали чорними, а язики зовсім сухі.

Хоча б якась тінь.

— Послали за колосочками, — перекиривляв когось Вітька Трубач і біг під купу соломи.

— Треба йти по воду,— настоювали деякі.

— Куди? — обривала Саодат.— До радгоспу не добитись... Чекати, тільки чекати.

— Може, дощ піде,— посміхався Вітька і знов біг до соломи.

Колоски збиралися мляво. Усім попересихало в горлі. Тільки Вітька весело підстрибував і гукав: «Я в трубу трубитиму, щоб ви не послули!»

Піонервожата Саодат пишалась ним і ставила його всім за приклад. А Вітька знову біг за купу соломи.

— Воду! Та він п'є воду! — вислідили його.

Вітька лежма посмокував воду з баклажки. Його тихо обступили.

— Вітька!— крикнула над самісіньким вухом Саодат.

— Га? Що? — схопився він і випустив баклажку.

— Що ти зробив? — аж затрусилася Саодат.

На тому місці, де впала баклажка, волого зачорніла земля.

Вітька крикнув:

— Сваріть, ну й сваріть!

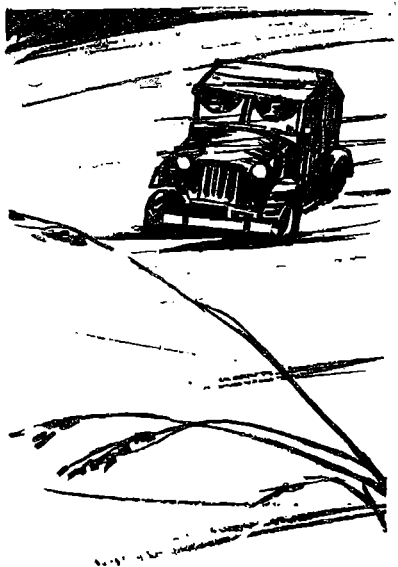
Саодат прикусила губи, а потім заплакала.

Вітька не міг встояти на місці, обернувся, пішов, а згодом побіг у степ.

— Вітька! — стали окликувати його.

А сонце припікало ще дужче.

ЗАМЕТІЛЬ

Бобик-всюдиходик проскакував через міські перехрестя. Критий брезентом, з антеною, він мовби гнався за кимось. Тільки «двірник» неквапливо повзав, зчищаючи сніг із вікна. Це був мирний, радгоспівський бобик-всюдиходик. Він ні за ким не гнався. Він сам утікав з міста, щоб його не накрила в степу сніговиця. І їхало в ньому двоє — шофер та школяр-підліток.

— Так і в'ється... Так і в'ється...

— Ростику, що?

— Метелиця.

— Хіба то метелиця? Мутелі.

— Як я віз сюди того лектора, ще не було стільки мутелів... Не заїжджати б мені за тобою, Валерко!

— Я не замерзну, Ростику,— нашорошився Валерій і зняв із своїх рук теплі рукавиці: йому не холодно. Він у валянках, у шапці-вушанці, у кожусі.— Щастя, що нині субота і що тобі випало до міста...

— А лектор, знаєш, на сіль замерз. То говорив, говорив, а потім мовби язика проковтнув. До області мав його доставити, але він злякався, виїшов на залізницю, щоб у теплий вагон...

Валерій відкинувся на сидіння. Од швидкої їзди солодко примружився. А від пічки — теплий дух на всю кабінку.

Поминули елеватор, вимчали за місто, і машина погнала ще дужче.

Неквапливо, звично повзав «двірник». А задне віконце засипане. І не видно елеватора. А він — грандіозна, сіробашта споруда — високо здійсмається над усією околицею. Це Валерій пам'ятає ще з осені. За сотні кілометрів видно елеватор. Куди там до нього всяким пірамідам, про які він знав з історії.

— Якби не мама, нізащо за тобою не заїжджав би. Дуже просила,— каже Ростик.

А Валерію приємно — мати за ним побивається. Коли перейшов він до п'ятого класу, відвезли

його у місто: в радгоспі початкова школа. У місті гарно, а додому хочеться.

— Бачиш, заносить!— і Ростик із зусиллям крутить баранку. Хоча він не корінний цілинник, але старожил і добре знає примхи степової дороги. Найгірше, коли починає отак дрібно-дрібно трусити, чекай, розгойдається. А гойдатися є де — від небокраю до небокраю.

Вітер дме у спину.

— Ого, пересилює мотора,— каже Валерій.

Ростик прицмокує і стискає губи.

— Не пересилиш, вдавишся, — погрожує Валерій заметілі, а сам думає, що якби в брезенті знайшлася шпарина, вітрисько продерся б, нагнав пороші і зірвав брезент. Він оглядається: в кузові темно. Жбурляється сіра курава.

— Ну, на, на тобі ще й передній місток! — ніби з кимось свариться Ростик, включаючи передні колеса. Колії вже зовсім нема.— І коли той асфальт покладуть?

Їдуть під високим насипом — майбутньою дорогою. Заметіль розгойдалася, і той насип — єдиний орієнтир. Добре, що він є: з дороги не зіб'єшся.

— Спідометр падає,— каже Валерій.— Швидкість уже менше двадцяти...

Ростик газує, але стрілка спідометра не підіймається.

— Ростику, на якому кілометрі ми можемо бути?

— Ах, ліпше б я тебе не брав...

— Все-таки удвох.

— Двох завіє, а то один таки б лишився,— лякає Ростик Валерія.

— Так і завіє?.. Зв'яжемося по рації, трактор вишлють,— і Валерій косує на телефонну трубку, яка лежить на важільках.

Передні колеса цупко деруться, а одне заднє починає буксувати. Ростик повертає руля в один бік, в другий. Йому вдається вирівняти машину. Бобик-всюдиходик повзе, як на лижах.

Вітер обернувся і смалить в обличчя. «Двірник»-трудяга ковзь-ковзь — і не в змозі згортати сніг.

— Відпрацювавсь! Я ж тебе новеньким поставив,— докоряє йому Ростик. Він тримається насипу і так веде машину. Зупиняти небезпечно.

— Ростик, стань, я змету сніг з вікна.

— Сиди і не рипайся! — та тільки він це сказав, обидва задні колеса закрутилися дурно. Бобик спинився, посіпувався, ревів, Ростик спробував звернути туди, сюди, але марно.— Не чіпай руля! Я виплигну і протопчу трохи.

Валерій теж стрибнув у сніг. Він потонув з колінами. Вони удвох стали протоптувати під колесами, вталовувати сніг.

Заметіль сліпила.

Ростик однією ногою стояв у машині, а другою на снігу. Трохи посунулись, але ще більше набрали снігу під передні крила.

— Тут нам і амба! — плюнув під ноги Ростик і загнав Валерія в кабіну.

Хуртовина завивала. Не сірий, а рудий, змішаний з землею сніг крутився стовпом і замітав бобика-всюдиходика.

Ростик спересердя клацнув дверцятами, приглушив мотора і глибоко затягнувся цигаркою. Він одвернувся, щоб не дивитися на брата.

— Лектор зліз на залізниці,— сказав.

А Валерій жадібно вдихав дим з Ростикової цигарки, яка чаділа смолоскипом, і йому хотілося мовити: «Лектор — страхополох, а я з тобою. І я не боюся, нехай буран занесе!»

Минуло з півгодини. Ростик спробував відчинити дверцята, та вони були занесені снігом. Тоді він перегнувся до других дверцят. Але й ті не піддавалися.

— Забаглося додому, грівся б у теплій квартирі...

Валерій нічого не відповів Ростикові.

Стрілка показувала, що пального ще вдосталь, і Ростик включив мотора. Рокотав мотор. Голодно, навіжено, з висвистами завивав степ.

Ростик почав зв'язуватися по рації з радгоспом. В трубці тріщало, хрипіло, але озвалося в ту ж хвилину.

— Ми на сто п'ятнадцятому! На сто п'ятнадцятому!

— Під насипом! — вигукував Валерій.

Радгосп їх почув. Радгосп вишле трактора.

— Все нормально,— сказав Валерій,— а ти переживав!

— Вони обіцяли передати, коли виїдуть за нами... А торік одну машину замело!

Валерій на це ніякої уваги.

— Давай послухаємо радіо,— попросив він.

Ростик включив радіо.

З Москви передавали частівки.

— Весело комусь! — і Ростик знову закурив.

Інколи частівка губилася, наче її засипала хуга, але згодом, весела і безшабашна, знову виринала.

— Чому радгосп мовчить? — спохопився Валерій.

Радіо загарчало й утихло.

— Довго монькаються з трактором, — сказав Ростик і зняв трубку.

Радгосп не озивався.

— Ану дай ще я, — не терпілося Валерієві.

В Ростика закоцюрбли пальці, і він дозволив братові натискати на клавіші. Радгосп не відповідав і сам нічого не сповіщав.

— Треба берегти пальне, — сказав Ростик і виключив мотор.

З Москви знову плеснула лунка частівка. Серед снігів і хуги вона була ще веселішою.

— Ростику, а що в Києві?

Червона паличка поповзла по шкалі. Заграв джаз.

— Рим, — сказав Ростик і швидко крутнув далі.

За писком, шипінням загелгекав чийсь надривний голос.

Київ мовчав.

Заметіль святкувала. І було дивно: тут, в голому степу, в завиванні бурани чути міста різних світів. Їм не заважали чорні бурі...

Але й радіо почало здавати — сідали батареї.

Ростик ще раз взявся викликати радгосп, який мовби забувся про них.

Надсадно голосив буран.

Валерій закував у плетені рукавиці.
Машину хилитали поштовки вітру.
Ростик повільно крутив радіо. Раптом звідкись
із снігів пробилосся:

- Дивлюсь,— аж світає...
- Дивно,— сказав Валерій.

Степ вирував. Біла метелиця відправляла тризну. Снігова курява — стовпами. А в них, у Ростика з Валерієм, в кабіні заметеного бобика-всюдиходика мовби розвиднілось: і запалав край неба, і затьохкав з темного гаю соловейко...

Батарей сіли.

Брати мовчали, а навколо них володарювала заметіль.

Ростик із силою відчинив дверцята, обійшов бобика, відчинив дверцята Валерієві.

— Ходімо! Вздовж насипу!

У довгих кожухах, обнявшись, вони забовваніли під насипом. Грузли, підіймали один одного за руки.

— Чуєш! Ніби трактор?! — крикнув Валерій. — Аж реве...

— Вітрисько, — відказав Ростик. — Але в машину вертатися не будем. Понюхай, вітрисько пахне димком...

Валерій і собі потягнув носом: заметіль сліпила, а вітер все одно доносив подуви далеких людських огнищ.

САШКО- ПЕРЕСЕЛЕНЕЦЬ

Мати годує з пазухи дитину, а друге гризе коржа. Друге — Сашко. Він перемелює коржа білими молочними зубами, аж тріщить за вухами. І не зводить бистрих очиць з матері.

«Диви, чи я не слухняний? — наче кажуть вони матері. — Чи не хочу рости? До дрібочки, до порошиночки коржа з'їв! От водиці б ковток!»

Але мати наперед угадує його наміри. Вона за-
здалегідь знає всі Сашкові думки.

— Посидів би, сину...— І вже звертається не до
нього, а до тітки, яка куняє поруч на ослоні:—
Геть змарнів, втомився. Дорога...

— І зовсім я не втомився! — задирає Сашко
картуза, а в його руках — порожня пляшка. І коли
встиг вихопити її з-під материного ліктя?

— Ось посидь. Люду... Ще загубишся... Сама
принесу, а то куплю з буфету.

Сашко вагається: поставити пляшку назад чи
ні? Але цікавість до станційної людської повені
бере гору над звабою до лимонаду, і він міцніше
стискає пляшку.

— Чи тобі веретено хто встромив? — хитає го-
ловою мати. І знову до тітки-сусідки: — Розшвен-
дялось, розбосячилось... А дома ж — смиренський,
в дитсадок не виженеш. Дорога...

Ніби не про нього, не про Сашка. Поза ослона-
ми, поза людськими спинами і— мов пірнув у воду.
І душний вокзал степової станції Ала-Тау просту-
пається перед ним, дає дорогу.

Сашко підтикає чорного чубчика під козирок,
але не натягує на лоб картузика. Він пмигає між
чемоданами і клунками.

«Загубишся? — пхикає сам до себе Сашко.—
Що я, голка? Ось тугіше підпережусь і буду,
наче молодий призовник. Ти ж бачила, мамо, їх,
бійців-призовників, коли вони марширували у ва-
гон. Я такий бравий і такий ставний, як вони.
І чуб у мене догори, і груди випнуті, і йду я в
ногу...»

Але тут він наткнувся на газетний кіоск. Спирився. Хто брав газету, хто книгу. А найбільше товпилися за листівками, такими собі поштівками з квітами. Всякі-всякі тобі поштівки. Аж очі вибирають. Від самої тільки думки подивитися на ті поштівки зблизька Сашко відвернув голову.

А в другому кутку вокзалу, там, де вивішено розклад руху поїздів і де квиткові каси, — музика. Хоча Сашкові по воду зовсім не туди, але й собі пропхався. Грає гармонія, а в крузі — двоє витанцювують: станція двигтить.

Аж усміхнувся Сашко. А ті двоє, добре й не видно йому, ідуть навприсядки, з чубів піт капле. — Веселіше! Нашої, переселенської!..

Гармонія мало не розірветься.

Старий втомився, плече в долоні, приказуючи: — Отак, сину, добре, сину, щоб лихо сміялось! Хто ще охотний? Дівчата? Невісточки, де ви? — І, забачивши Сашка, простягає руки: — Малий, сюди!..

«Ну вас, танцювати!» — думає Сашко і поволеньки вибирається з натовпу. Йому весело. Але ж там, на ослоні, мама з Оленкою. І він дає слово ні на що не заглядатися.

«Буду, як той молодий призовник!» — і підтикає чорного чубчика під козирок. З тим чубчиком біда. Він все спадає на очі.

Репродуктор кричить, що скоро прибуває поїзд. Але за Сашковою спиною не втихає гармонія. Вся станція зірвалася на ноги. Хто з чемоданами на плечах, хто в руках. Сновигають. Душаються. Але Сашкові до того нема ніякого діла.

«Чуб у мене догори, груди наперед, і йду я в

ногу...»,— простує він на чергового в червоному кашкеті, що стоїть на дверях, показує йому пляшку. Черговий нікого не пускає на перон, а Сашкові відчиняє двері.

На пероні він прожогом кидається до кранів, наточує води, п'є з пляшки. Вода розбризкується по пазусі. Сашко добирає у пляшку, струшує бризки з пазухи і повертається на вокзал. Його не заманюють ні кіоск, ні гармонія.

— Серце в мене зболілося! — гукає йому мати.

Сашко подає їй пляшку з водою, а сам стає струнко.

Матір мучить спрага. Вона закинула голову і п'є з шийки.

— Добра,— хвалить вона воду.

— Я з холодногоб крана точив,— каже Сашко.

Він вже й посидів би. Але всі ослони зайняті, а на тому, де мати скраєчку, притиснутися ніде.

— Заким добилися ми, заким доїхали, а його й перекинули. Будівельник він,— закінчує мати історію поїздки тітці-сусідці.

«Це вона про батька»,— здогадується Сашко. Так і було. Написав батько: приїжджайте! Зібралися, дали йому телеграму, а він уже в іншому радгоспі будує.

— І далеко ще вам? — питається тітка.

— Годин п'ять їзди.

— А до мого сина ще дві пересядки.

Свиснув паровик: прибув поїзд.

— Чи то піти ще розпитатися, коли наш буде? — каже уголос мати.

Сашкові нетерпець їхати. Другий тиждень вони в дорозі, а йому мало.

— Підіть, мамо. Я Оленку побавлю.

— Нічого її бавити, вона спить.

— Так посиджу.

Мати якийсь час роздумує, чи залишати Оленку з Сашком, і встає з ослона. Сашко відразу посідає її місце й бере на руки Оленку.

— Ти ж не розбуди її!

Сашкові не треба про це нагадувати. Оленку, тільки розплачеться, не затішиш. Навіть цукерками.

Сашко лівою рукою притискає Оленчину голівку в сповитку до грудей, а правою підтримує її за ніжки. Він погойдується. Так Оленці ліпше спиться.

— Хочеться тобі до батька? — питає його тітка і підморгує.

«Що за безглузде запитання!» — Сашко морщить лоба і вважає за ліпше не відповідати.

Тітка позіхає:

— Що того люду! Станції забиті... Всяке їде. І куди вони?..

Сашко гойдає Оленку і каже:

— Весь світ на колесах!

— Правда, синку, так, ніби всенький світ переїжджає з місця на місце. А ви ж телеграму батькові відбили?

— Морочитися з телеграмою. І так знайдем!

«Що за затятий хлопець?» — думає тітка.

Свище паровик. Поїзд рушає, і від грому його коліс здригається мала степова станція Ала-Тау.

Вертається мати й каже, що до їхнього поїзда

ще три години. Вона відбирає в Сашка Оленку і стоїть над ослоном.

— Поспи, Сашку.

А він вже підхопився, даючи матері місце.

— Я — на чемодані. А ви теж задрімніть, бо Оленка потім не дасть. Три години — довго, — опускається Сашко на чемодана. Нащо йому ослін? Чемодан муляє. Сідає коло материних ніг, підмостивши собі хустину. Муляє й ремінь, туго стягнувся, але Сашко не відпускає його і кладе голову собі на коліна. Так спати ліпше, ніж у ліжку. Встаєш — штанів не треба шукати.

Сашко засинає, і чорний чубчик, висмикнувшись з-під картузика, розсипається на білому лобі.

Поїзд трохи запізнюється. І мати рада, що спить Оленка і що спить Сашко. Дрімає й сама.

А серед ночі вона схоплюється.

— Сашку! Сашуню!

— Вже приїхали?

— Ні, наш поїзд, дитино.

Сашко однією рукою продирає очі, а другою шукає сумку з їстівним. Мати з чемоданом і з Оленкою, а він з коричневою сумкою.

Оленка кричить-заливається.

— Щасливої дороги, — прощається тітка-сусідка.

— Щастя і вам, — каже мати.

— Бувайте здорові, — кланяється Сашко і на ходу, під матеріною рукою зацитькує сестричку: — Не плач, он поїзд!

У вагоні Сашко сідає біля вікна.

Мати знову годує вередливу Оленку, щасливо усміхається.

— То-то батько нам зрадіє!

Сашко дивиться у вікно, мовби там має появи-
тися батько. За вікном — темно.

Вони виходять на ще меншій станції, ніж Ала-
Тау. Якраз у тому радгоспі, куди їм треба.

Матері легше. Чемодана підносить парубок з
того ж радгоспу. А Сашкові можна й на вибрики.
Мати відняла в нього сумку.

Ранній ранок. Вони доходять до контори.

— Тут і розпитаєтесь, — радить парубок. — Бу-
дівельників у нас багато.

Сашко роздивляється навкруги — скрізь одне тобі будівництво. Де ще тільки мурують, а де вже й крокви стоять.

Мати наказує Сашкові побути коло чемодана і сумки, а сама заходить в контору.

Сашко відразу підбирає чубчика, козирка ще вище задирає і пантрує очима, чи нема на будовах батька? Не бачить.

В траві квочка з курчатами. Курчатка білі, малі, а вона їм: ко-ко-ко. Ото б впіймати. Підбіг, а квочка крила розпускає. Нагавкав на неї, вона забрала курчаток і повела.

— Ах ти ж! — зареготав Сашко.

А на припоні — коза з двома цапками. Сашко підкрався:

— Ме-ме...

До контори підїхала машина. Та що йому до неї! Цапки з білими борідками лижуть йому руки, він хапає їх за ріжки і зовсім не чує, про що говорить мати з шофером, який зупинив машину.

— Є такий в нашому відділку,— каже шофер про батька.— Сідайте, домчу!

Сашко качається по траві, буцається з цапками і регоче.

— Сину, машина чекає!..

— Мамцю, трішки, ну дозволь ще трішки, трішечки... А потім я світ за очі поїду!

МАТИ

О. П. Довженку

Розкажу про матір. Не ради славослів'я, а чи забаганки. Дехто з дітей не знає, якою мати була замолоду, а дехто й знати не хоче. Її портретів нема на стінах. Не любила виставляти себе напоказ, та й заводу такого не було. Одна, правда, згадка по-лишилась — фотографія нерівного шлюбу: стоїть смутна мати з нелюбом під вінцем, а бояри, свати і дружки — веселі.

Пам'ятаю її частіше журною, ніж веселою, бо радощі її були мізерними. Все ж тепла усмішка голубила її лице, поки не затьмарилась і не застигла в зморшках. Біла хустина прикривала її коси, але сивизни не сховала. Тільки її сині очі не втратили глибини. І не схилена вона, та від старості ніби поменшала.

Мати ніколи не одягалась у дорогі плахти чи шовки: в сорочці, заплоччю шитій, у спідниці, крайкою підперезаній. Ні дукатів, ні намиста на її грудях — мідний хрестик-розп'яття на сировій ниточці.

Найбільша її краса і надбанок — руки. Від них не пахло парфумами. Лиш печеним хлібом, молоком і м'ятою. Були на тих руках сині водянки та жовті мозолі — від щоденної тяжкої праці. А роботи в матері — не на один людський вік. Вдосвіта, коли всі спали, вона засовувала свою голову в челясті печі й роздувала вогонь. Кипіла картопля, і мати дивилася на полум'я. Журилася нестатками, і полум'я сушило її сльози.

Не сонце матір, мати сонце будила. Воно довго не сходило, а вона жала на чужому осадниковому полі. І чоловік-нелюб жав з нею. А діти — під двадцятим снопом, під заробленим снопом.

Полиск серпа, — і мати піднімала жменю жита над головою. Колосся хлюпало в її руках.

Не сонце проводжало її з поля, а вона сонце проводжала за гори.

Ніхто не чув од неї кривдного слова, а її кривдили тяжко. Чоловік, хоч і приймак, зібрав чималу родину, ласкаво вмовивши матір, щоб пустила в

хату. Кривдив свекор, бо узваром не догодила. Кривдив чоловік — п'яниця й розбишака, бо пити не давала. Кривдили брати і сестри нелюба, за нього заступалися.

А діти — дрібні, нерозумні. В неділю мати мила їм голови, пускала бавитися на вулицю, а сама — до церкви, відмолювати гріхи, яких у неї не було. По обіді вона поливала під хатою квіти. Вони обступали її. Червоні ружі тягнулися до її рук, як до сонця.

І на полі в лаві жита, і під хатою серед квітів мати була щасливою. Була вона ще щасливою, коли гладила дітям голови, коли плекала свою надію й сподівання, щоб росли швидше.

Інкили вона сідала на призьбі спочити. Ховала свої руки під запаску, ніби соромилася їх, роблячих і ласкавих, показувати сусідам.

Сидить мати на призьбі, ніби жде когось.

Вона працювала, як віл. І всі бачили. Вона думала багато, але хто це знає? Думала ж про родину згоду та лад. І в тих її безконечних думках чоловік уявлявся їй красивий і добрий, і свекор незлий, і вся їх братва людяною. То були найкращі материнські сни. Забувала вона про нерівний глумливий шлюб, про те, що її, сироту, підступом зашватано.

А діти росли. І виростали разом з ними біда та горе. Хто за батька, хто за матір тягнув, а вона ж усіх своїм молоком вигодувала, на своїх руках виносила.

Запив нелюб. Було кому робити на нього, було кому годити його. А хто годити не хотів, того з хати

випхнуто. Були сварки. І бійки були. І плакала мати. Серце її розривалося. І повірила вона в силу чисту й нечисту. Наливала в черепок вечерю домовикові в капелюшикові й на божничку держала в пляшечці свячену воду від пристриту й дідька. А домовик і дідько — добро і зло — жили в одному комині.

У праці вона забувала про знегоди. У праці їй світ розвиднювався. І засівались поля, і ніде клаптика перелогу не було.

У важку годину, коли вибухали снаряди, мати теж забувала про знегоди. І чоловік її прочунювався. І свекор ставав добрішим. І вся їх братва горнулася люб'язно.

Мати благословляла синів на битву. Її уста ступлені, руки простягнені. І знала вона, що не всі сини повернуться, що не один накладе головою, що хтось прийде калікою. Вона благословляла синів.

А потім було таке, що вороги матері руки викручували. Та ніколи не благала вона рятунку: за синів молилася.

Втихало... Мати не одну війну пережила. Застеляла стола білою скатертиною, садовила синів, які вціліли, чоловіка садовила, а сама — коло припічка. Чоловік хвалився героїзмом і брязкотів медалями. І сини хвалилися. Тільки каліка мовчав. Коли ж питалися, як мати жила, вона відказувала: «Як завжди».

І знову вставала вдосвіта, а лягала опівночі, щоб дорікнути їй ніхто не міг.

У синів, у дочок — свої діти. Нехай здорові ростуть.

Не дорікаю матері за хрестик-розп'яття, ні за чисту й нечисту силу. І за шлюб нерівний. Схиляюся.

Уклін тобі, мати, уклін, страднице, що у важкій боротьбі добра із злом ти несла тяжкий хрест по землі, що навчила дітей шанувати й любити ту землю. Сини з тобою, мати.

ГОМІН ДОРОГИ

Клим не відразу розповів мені про батька. Ми проїхали разом тисячі кілометрів. А запізнався я із Климом у великій черзі перед загратованим віконцем каси. Взяли квитки, вийшли на перон.

— Дивіться, бузьки! — сказав Клим.

Я підвів голову.

Навесні-провесні вертаються бузьки, а людей ма-

нить кудись. Капле із стріхи, б'є дзвоном, і я теж — на станцію.

На пероні метушня, штовханина. Хтось розсипав проліски. Всі розступаються, беруть собі по квітоньці. Люди порозстібались, шапки на потилиці, хустки порозв'язувані, люди розтріпані, як ті проліски. І, як ті проліски, веселі.

Наша станція маленька. Та все ж через неї пролітають міжнародні ешелони. Не спиняються. Миготять білими фіранками у вікнах. Звільняється колія. Тоді з гуркотом, скрипом паротяг цупить наш поїзд. Вагони не суцільно металеві, звідусіль дме, та вітри ж весняні, і пасажири липнуть до вікон, до дверей, як бджоли до льотка.

Піднято семафор — на цілину!

Свисток, і гудуть чавунні рейки.

Всім весело, бо вагони усіх проковтнули, всім дали притулок; кому ковдру з матрацом, кому куточок біля вікна, а кому голу третю полицю з тлумаками в головах. Всім весело, бо всі, як ті розтріпані проліски. І їх позбирав, звів до купи потяг.

Ми з Климом біля вікна. Він з одного боку столика, я з другого.

Наш вагон пахне кожухами, хлібом, жіночими косами і пелюшками, а разом — селом.

Шлях довгий. Вихопившись із маленької станції, пролітаємо повз міста, над ріками. Гойдається земля і небо. А шлях манить. Із безлічі вікон, забувши про розлуку, захоплено дивляться очі.

Я вже трохи знаю про Кліма. Торік він скінчив восьмирічку. Робить на цілині. Причіплюва-

чем. А оце приїжджав у гості. Побув у матері й назад.

З весни в'їжджаємо у зиму. І коли перемахуємо через Уральський хребет, над вікнами вагонів — гострі бурульки. Але потяг не спиняється, і на другий день капотить з вагонних дашків, як дома з-під стріхи. Навколо степи — Барабинський, Кулундинський, Голодний.

Люди спочатку вели розмови голосно, запально. Але, здається, вже про все порозпитувано й усе порозказувано. Всі знають одне одного — хто в який радгосп іде, хто до батька, хто до брата, хто до знайомого.

Клим зовсім хлопчак. Але не по-хлоп'ячому дивляться його карі очі. І не хлоп'ячі, з вузлуватими пальцями його руки. Він сидить дуже незалежно. Йому все звично. Мабуть, він на цілині з батьком. Батько за тракториста, а син — за підручного. Про це й запитую в нього.

— А в мене батька нема,— відказує він і довго мовчить.

Стукають колеса.

У нашому поїзді що не вагон — село. Ешелон сіл на колесах.

— Мій батько вбив заступом есесівця і вмер,— тихо вимовив Клим.

Я відхилився од вікна.

— Тоді я ще був зовсім малий, бігав у сорочці і не вмів добре балакати...

Я слухаю цю оповідь під мелодію сталевих коліс і чавунних рейок. А за вікном, у степах, тануть сніги.

— Народився і виріс я в час окупації. За нашим городом — глибокий рів. Мені завжди страшно було туди заходити. В тому рові постріляли полонених, а батька вигнали, щоб він їх закопував. Батькох вигнали...

Я бавився на своєму городі. Батько насварився, щоб не спускався у рів. А в ньому, глибокому, під наглядом есесівця, який сидів під кущем, люди ховали полонених. Батько ніс заступа на плечі. Тим заступом мати копала картоплю. Раптом я побачив: батько підняв заступа, як сокиру. Есесівець скотився з горбочка. Хитався і шелестів кущ. А батько став вибиратися з яру. Я стояв на городі й не знав, що робити. А з яру — крик: «Це ж за один ослух погрожувано всіх карати, а тепер порозстрілюють... Людоньки!..» Але тоді я цього не розумів. Мені було весело, що батько вбив есесівця. І я побіг до хати, весело заголосив: «Мамцю, татко німака — бух!» Не знаю, повірила мати тому, що сталося, чи ні. За мною у хату ввійшов батько. Він попросив, щоб мати дала йому води. Батько напився. Ліг на лаві. Обернувся до стіни. А коли вдерлися солдати, коли зашварготали, накинувшись на батька, він уже був мертвий...

Клим скінчив свою оповідь.

Він устав. Худий. Кучерявий. Дивився у степ, і здавалося, що в усьому світі нема такого кутка, якого б він не бачив.

Вагон погойдувало.

Дорога виморює. Люди притихли і зів'яли. Ще міцнішим став дух кожухів та хліба.

Всі їдуть з надією. Нема багатства у клунках,

у саморобних фанерних чемоданах. Мати з дитиною на руках—з надією. Чиясь наречена з довгими тремтливими віями — з надією. І Клим із своїми молодими важкими руками — з надією. Везуть надії. Везуть свою долю. І свою історію.

Навесні-провесні прилітають бузьки, а людей манить кудись...

КАЗАХСЬКА БИЛИЦЯ

Вивчився там чи не вивчився Рахматула на кравця, аж ось прибився у кишлак. А що вже хвалько став! І до цього за ним водилося. А зараз, як не заявиться у клубі, у конторі, так і зачинає своїм кравцюванням нахвалятися.

Люди в клубі не дуже йняли йому віри, так він пішов по хатах.

— А де ж твоя кравецька справа? — питаються його.

А він як накидеться на людей:

— Та що ви, недотепа, звикли бачить кравця з ножицями і аршином. Не ті часи! Тепер — комбінат!.. — й ну себе ще дужче розквалювати, розмахуючи руками, виміряючи шовки та оксамити з повітря, розтинаючи їх пальцями, шикючи язиком і приміряючи на захоплених дівчатках.

Знайшлися такі, що стали вірити його балаканині. Була зима, в людей вибралося трохи часу, от і слухали. Та ще декого брав жаль, коли дивилися на куценькі штанці Рахматули, на його потертий капелюшок, під яким стирчали посинілі вуха.

Та ось настала весна. Вона привела довгі дні, і весь кишлак рушив у поле. У кожного є діло в гарячу пору.

До кого Рахматула не піткнеться, до кого не кинеться, щоб похвалитися своїм кравцюванням, ніхто не слухає. І обірвався, обносився він. Нічого не робив цілу зиму, комбінатом вихваляючись.

Тоді став переймати людей на вулиці.

— Послухайте! Та послухайте! Я таке пошию! Я вас усіх пообшиваю! І дітей ваших пообшиваю!

— Іди геть, Рахматуло... Діло горить...

І розсердився він на людей.

— Ну, я ж вам докажу! Я ж вам покажу! — закричав, стоячи серед шляху і вимахуючи кулаками услід тим, хто квапився в степ.

А вже вирости добрячі лопухи. От Рахматула нарвав їх, якось там позшивав і вийшов у нього костюм не костюм, халат не халат, а таке, що й не

розбереш що. Натягнув він на себе ці шати, вирядився і, звичайно, у степ, щоб показати людям свою роботу, щоб похвалитися.

Та тільки вигулькнув він за село, аж тут увидала його череда баранів. Барани подумали, що то не Рахматула-кравець, а копиця зеленої паші. Великим табуном як не кинуться до нього, геть-чисто об'їли оті лопухові шати, так що Рахматула не встиг спам'ятатися. А коли втікав, то люди добре бачили, як він кивав п'ятами, і весело сміялися.

МАНДРИ

Повість

Розлилися струмки. І я йду по сонці, по безлічі сонць, які піді мною. Воля! І я великий! Хотите, через широкий потік перестрибну? І все на мені велике—від шапки до черевиків. Шапка на потилиці, польова сумка через плече. Йду зі школи. Ступаю по безлічі сонць, якими розбризкались вулиці нашого райцентру. І мої кирзові черевики виспівують

струмками й сонцями. Черевикам від того шкоди ніякої, хіба що порудіють, зате поміються. Ноги промокнуть?! А хіба є підшви, які б не пропускали води?

Воля! І я великий, тобто все на мені велике. Для виросту. Ногам вільно й не мулько. Так то воно так, але я все ж побоююся, щоб ноги особливо не розросталися, бо великі ноги, мабуть, тягати нелегко. Добре, що ноги ростуть тупо. Та й я не дуже вигнався. Воно тільки незручно, що поли жупанини теліпаються біля колін і що рукави закасані. Зате штани, міцно підв'язані під гульками, майже спортивні. Із цих штанів взагалі немалий зиск: як їх не обстросуй, потім ножицями холоші цях-цях, і холоші знову новенькі й довгі.

Та що це зі мною? Я вже зовсім за нашим райцентром, поминув цвинтар. На горбах ще сніг, а ліс чорний. Під лісом у яру дзюрчить-клекотить. Скоро скоро цей ліс, цей яр і бур'яни — мої будуть...

Але ж мені пора додому. Там мачуха, сестра і двійко братиків малих, зрідні по батькові. Мачуха сваритиметься. І я мушу вертатися. Тепер можна й шапку на очі. А вертатися не хочеться. Ото б послухати, про що яр дзюрчить-клекотить! Та дома роботи по горло. А мачуха за будь-що свариться. Йй аби гримати. В мене дома у горщечках чого тільки не насіяно, чого не посажено. А вже час було б дещо на грядочку. І грядочку я ще вчора скопав. Пересаджу жито й пшеницю з горщечків. Цікаво, що з ярового жита виросте?

Поли жупана теліпаються. Волосся під шапкою мокре. Кваплюся. Ну, за що б сьогодні сварилася

мачуха? Я не забіяка. І мені навіть не кривдно, що в багатьох наших п'ятикласників і черевички, і пальтечка, і костюмчики. І я не заманював дівчаток, як це роблять інші, до струмків чи калюж, не чвиркав черевиком, заляпуючи їм платтячка та очі. Я йшов собі по сонцю, по безлічі сонць, які все втікали і втікали, вивівши мене за містечко, й там розсипались міриадами іскор на снігових острівцях, полишивши мені розквашену дорогу. Я ж не дорікаю мачусі, що все на мені велике. І я не смутний. Та хіба я можу бути смутним, коли на мені все велике й веселе? Мій батько пекар. І не який-небудь. Він один годує хлібом весь райцентр! Місить мій батько тісто руками, бо машин ніяк не доставлять. Ще до війни мій батько хліб випікав. А як прийшли німці, ви знаєте, що він зробив? Я цього не пам'ятаю, мене ще й не було тоді. Він підірвав пекарню, аби не пекти фашистам хліба. А по війні сам відремонтував її. Отакий-то мій батько! Але йому не щастило в житті. Наша мама вмерла. А хата ж не може бути без господині. І я стараюся слухати мачуху...

— А то де його нечистий носить?

Чуєте? Це її голос. Моєї мачухи. Видно, я таки забарився. Та я вже коло порога. Ми живемо майже на околиці. Наша хата за старим тином. Я було взявся тріскою почистити свої черевички-копаниці, але зачув голос мачухи, і тріска вислизнула з рук. Беруся за клямку й, замазюрений, суну через поріг.

— Куди тебе такого пре? Головонько моя бідная!!!

Я все ще тримаюся за клямку.

— Чи ж ти забув, що на базар пора. Ось пожалюся батькові. Та не стовбич! Щоб тебе стовпом поставило! Кидай книжки, перехопи юшечки та допоможеш кошелики нести.

До їдла я не гоноровий. Польову сумку на лаву, жупанину з плечей і за ложку. Уминаю юшку, а малеча в три голоси мені наспівує:

Приїхала Хима
Із Русалима...

Юшка дуже смакує. Я просто об'їдаюся.

Мачуха збрала в кошелик вузли і вузлики. Спакувала й іншого, для мене.

— Ну, одягався б!

— Мамцю, мені б тільки дещо пересадити на грядку...

— Хима-Хима із Русалима... А мати долівку мили, і твої горщечки порозбивалися...

— Де вони? — крикнув я і вискочив з-за столу.

Певно, що я був страхітливо лютий, бо мачуха сказала:

— Порозставлявся з ними під лавою, а я забулася і як зачепила оживом... Весна, а в хаті кіпоті й бруду за зиму...

Я прожогом на вулицю. Мої горщечки, а насіяно в них і пашниці, і квасолі, і квітів, п'ять моїх горщечків — черепками на смітнику за хатою, а на скопаній мною грядці мачуха посіяла цибулю. Труснула мною злість...

— Химцю, де ти? А бери-но кошелика.

Я заплющив очі й проковтнув щось дуже гірке. Мені треба було братися за кошелика. Вхопив його й посунув з подвір'я.

Я йшов калюжистою, струмкотливою вулицею, але мені не здавалося, що йду по сонці, по безлічі сонць. Мої кирзовики пісно чвакали.

Братики й сестрички називають Химою, мачуха — Химцьом. А я не Хима і не Химцьо, а Трохим. Трохим Рисько я. Несу кошелика на базар. Це стало моїм обов'язком. Вранці, йдучи до школи, я несу кошелика. І по обіді теж несу. В нашому райцентрі на базар збігаються двічі на день. Вранці, звичайно, базар більший. Але й по обіді можна дещо торгувати. Люди виходять з роботи, особливо з того переробного комбінату, з овочевого.

Мачуха теж з кошеликом. Але ми ніколи не йдемо поруч. Або вона попереду, настільки, щоб мене не було видно, або навпаки. Зараз вона десь попереду. Це щоб не потрапити на очі міліціонерові. І навіть сьогодні, коли мачуха вкоїла мені стільки лиха, я все ж не бажаю їй зла. Зціпивши зуби, я несу кошелика і відводжу її од небезпеки.

Базар на колишній оболоні, над річкою. Раніше він був у самісінькому центрі, але тепер винесли, щоб у містечку не було стовписька. Це я так думаю. А може, його винесли через інше. Для мене воно зараз зручніше, я ж бо ніколи не заходжу з кошеликом через ворота. Діставшись до штахетової огорожі, я озираюся навкруги і, впевнившись, що за мною ніхто не слідкує, чвалаю вздовж неї. Оддалік, з-над річки, тільки мені одному примітна одірвана штахетина. Вона тримається на горішньому

цвяхові. Я відштовхую її, просовую кошелика, всовуюся сам і вже на базарі. А коли базар був у центрі, отак пролізти було неможливо, і мачусі доводилося платити мито за два кошелики.

Базарні столи без піддашків, просто покладені на стовпцях дошки. Ряд за рядом. Сидух ще ріденько. Переважно ті, що цілісінькі дні тут просиджують. Я їх всіх можу перерахувати по пальцях. І вони мене знають, як облупленого. Не комусь, а мені підсміхається товстогуба і вусата тітка Совиха. Гадаєте, хоче почастувати мене соняшниковим насінням? Ждіть! Кожна насінина в тітки Совихи що новенька копіяка.

Не розщедриться цукерковим півником на паличці й тітка Хтодониha. Вона і не дивиться на мене. Статечно розсілася за своєю корзиною. Тільки я підходжу, а вона вже горне руками-кляшнями до себе корзину, побоюючись, щоб часом не поцупив цукеркового півника.

Мачуха перемовляється то з Совихою, то з Хтодониhoю. Вони огрядні, випасені. Мені стає жаль мачуху. Вона не знає, де прихилитися з своїм кошеликом, топчється на одному місці.

Нарешті примостилася скраєчку стола. Я швиденько підніс їй кошелика. Мого вона затиснула коліньми, а з свого тинькотливими руками добула склянку-мірочку, щоб розпочати торг. А торгує вона маком, огірковим, конопляним, буряковим та всіляким іншим городнім насінням. І насінням різних квітів.

Я ненавиджу базар. Ненавиджу усіх перекупок.

— Молодичко, дамочко, та купіть... Йй-богу чоловік вас похвалить!

— Дорого...

— Я вас давно знаю. Я вам і так збавила. А коли б чужому!..

— Дорого!

Батько теж ненавидить базар. Але як тільки він починає сердитися й кричати на мачуху, вона відразу ставить йому чвертку горілки...

Утекти б з торжища! Але я вештаюсь по базару. Одне, що мені додому вже не дуже треба: моя праця, моя надія — черепками, друге, ще начуюся про Химу з Русалима...

Мене бентежать квіти. А вже продають проліски й фіалки. І мені мачуха не раз дорікала:

— Назбирав би, їх повно у лісі, все-таки копійка...

Але я не уявляю, як можна торгувати квітами?

Мене ваблять квіти. Вони чарують. Я дивлюся на снопики білого й синього квіту, вдихаю їхні солодкі пахощі й забуваю, що стою на базарі, що ті снопики стирчать в старечих і дитячих руках. Наді мною мовби шумить ліс...

— Леле, Химцю!

Я оглянувся. Перекупки зарепетували, кинулись уростіч. Баби слизькалися, розсипали своє багатство. Хтодониха топталася по цукеркових півниках, а Со-виха видзьобувала пальцями з болота насінини. Шарварок та й годі! Я метнувся до мачухи. Вона не встигла зсипати в мішечок рис, і білі зернятка розсипалися по всьому столу, тільки не було горобців.

— Хапай кошелика! — кричала вона.

Я й сам знав, що мені робити, але як не сіпав кошелика з-поміж її ніг, він мовби застряг там. Нарешті я таки вихопив його і виліз із-під стола. Та втікати вже було нікуди. Старшина міліції боровся з мачухою за кошелика, який стояв на столі. Він тягнув кошелика до себе, а мачуха до себе. Рогозяний кошелик аж потріскував.

— Спекулянтка! Я ж припаяю тобі!

— Я — спекулянтка? А щоб ти скапав!

— Но-но, тихіше!

Обличчя старшини стало червоніше околички на кашкеті, а в мачухи — синіше міліцейського мундира.

— Пусти! Я кому сказав, га? Я тобі власть, чи хто?

— Загородецький гицель ти! Батько твій був гичелем, і ти гичель! — виказувала йому мачуха.

— Но-но...

Старшина міг вирвати кошелика тільки разом із столом і мачухою.

Я зненавидів їх обох: вони були зараз люті й страшні.

— Чого ще ти тут крутишся? — напалася на мене мачуха, натякаючи, аби я втік з іншим кошеликом.

В цей момент старшина понатужився і вихопив кошелика з її рук.

Мачуха хапонула з пазухи пригорщу зім'ятих грошей і ткнула мені в кишеню.

— Піонере! І ти на міліцію?!

Я показав йому язика й дременув геть.

Старшина посунув ринковим майданом, вигукуючи:

— Всіх, я вас усіх пересаджаю! Ви всі у мене отут! — і він викинув наперед себе кулачище.

Мачуха бігла за ним, як телятко за коровою, вимолувала кошелика і клялася, що повік-віку торгувати не буде.

Я їй собі кинувся, щоб випрошувати в старшини кошелика і мачуху. А вони вже вийшли за базарні ворота.

Всі сидухи-перекупки поверталися на свої насижені місця. Хмара розвіялася.

— Старшина, ну, дам тобі три рублі...

— Троячкою задобрюєш? Не відкупишся!
Суд!

— Коби я яким крамом? Сам подумай.

— І за гицеля — я тобі!

— У мене ж дітей кіш! — захлипала мачуха.

Старшина зупинився, поставив кошелика на землю і став застібатися на мідні гудзики.

— Щоб це було впоследне! — строго сказав старшина і пішов.

Коли він опинився на порозі чайної, ми з мачухою завернули на базар. По дорозі я передав їй жмут грошей, вперше залишивши у своїй кипені якісь два папірці. Подібні «арешти» з нами вже траплялися, і мачуха мала звичку посилати свою руку в мою кишеню. Цього разу вона повірила в мою чесність...

На базарі, як і півгодини тому, торгували квітами. Тітка Совиха мені люб'язно усміхалася, а тітка Хтодониha горнула руками-клепнями корзину до себе.

Я позадкував з ринкового майдану, зрідка блимаючи на мачуху; в кишені не шелестіли гроші, але душу пік сором.

За ворітьми якась невидима сила штовхнула мене у спину, і я почвалав на автобусну станцію. Навпростець, через тополевий парк, який ми посадили восени усією школою. На станції якраз стояв автобус, великий, синій. В нього повільно заходили пасажери. Я стишив ходу і боязко наблизився. Обійшовши автобуса й не помітивши знайомих, я посміливішав, зайшов у станцію і взяв квитка до найближчого села. Тільки тепер я збагнув, що у мене всього чотири карбованці. З одного касирка дала мені здачі, а три я затиснув у кулаці й вискочив із станції. Чи автобус ще стоїть? Він стояв, поки я всідався у куточку, ховаючись за тітками і клунками.

— А тобі куди?

— До Княжинця,— назвав я найближче село і показав кондукторці квитка.

Кондукторка одвернулась від мене, і я ще нижче зігнувся за клунками.

На мене ніхто не звертав уваги. Вусатий дядько, що задрімав, позіхнув і сказав:

— О, вже й Горіхів! Чому ж ви мене не розбудили?

— А я вам що, будильник? — відказала кондукторка.

В автобусі захихикали.

А тут ще зайшла молодиця з дитям. І вусатий дядько знову почав:

— Отак і світ існує: старе вмирає, а молоде

народжується...—З ним ніхто не вступав у балачку, і він довго мовчки тягнув свою думку, закінчивши вголос: — Яке б молоде не було, все одно потім у землю...

Я ні про що не думав. Я тільки знав, що покидаю наш райцентр, що силою назад мене ніхто не затягне. І ні за чим не шкодував. Мені хотілося, щоб автобус мчав, як вітер, і щоб жінки, які везли клунки, не сходили, бува, у Княжинці.

Сонце похилилось далеко на захід, але щедро гріло, автобус заколисував, і всіх морив сон. Я пильнував за кондукторкою. Вона відкинула голову назад, склала руки на сумці, теж заплющила очі. Якби вона проспала Княжинець! Я просив сонце, щоб воно гріло ще дужче, і дорого, щоб сильніше колихала автобус. Але автобус почав зменшувати швидкість. Я вдавав, що заснув, краєчком ока цілячись на кондукторку. А вона вже прокинулась, стріпнула головою.

— Княжинець,— мовила неголосно.

В автобусі тиша.

— Ніхто не виходить? — сонце таки її зморило. Вона потягнулася до дроту, який у неї над головою, щоб дати сигнал водієві.

Тітки, за клунками яких я сховався, ледве не виказали мене, та я впіймав котрусь за руку, і вони здогадливо зашепотіли:

— Тобі дали? То чого ж ти? Спи...— і затулили мене своїми спинами.

Я не міг заснути.

Повільно згасало сонце. За вікном мелькотіли найкращі краєвиди. Але я не мав права на них ди-

витися. Я згорнувся у якомога менший клубочок, наче кошеня.

Десь під Луцьком тітки стали підвечіркувати. Вони розбудили мене, і, щоб кондукторка не подумала, що я їм чужий, почастували хлібом та салом. Я не відмагався. Висловлено здогадку, що я, мабуть, до батька, який десь-то в місті на «стройці». Я кивнув головою.

— Що то за світ настав, мале і те в дорогу. А хто раніше того автобуса знав?..

Мені хотілося приховати трішки хліба і сала, але було незручно. Я з'їв усе до крихітки.

До Луцька приїхали надвечір. Тітки піклувалися мною, чи ж знайду я дорогу в такому великому місті. А кондукторка нарешті таки помітила мене.

— Хлопче, тобі ж треба було в якомусь селі вийти?

— Ні, ви помилилися,— незалежно сказав я і вийшов з автобуса.

Тут уже мені боятися нічого. Я випростався, задер голову. Настрій у мене, хоч співай. Скинувши шапку й чемно вклонившись першому зустрічному, я запитав, як дістатися до залізниці.

Еlegantний хлопець підозріло покосився на мене, на мій незугарний одяг і сказав, що за рогом зупиняється автобус, який і доведе просто на залізницю.

На розі, біля стовпа, на якому причеплено табличку, справді зупинявся автобус. Але я не сів у нього. Нащо витрачати гроші на таку дурницю? Ноги в мене молоді. А грошей—дріб'язок. Я йшов від стовпа до стовпа, поминаючи таблички з черво-

ними трикутничками, не бідкаючись, що мене обганяють автобуси. Я придивлявся, як люди поводяться в місті, як вони переходять вулиці. Мені було дивно, що вони надто квапляться. Це піддавало охоти, і, щоб йти швидше, я вимахував руками.

По стовпах, по табличках з червоними трикутничками я добився до станції. І вчасно. Потяг на Київ стояв на пероні. Роздумувати було ніколи, я кинувся до кас, але згадав, що грошей не вистачить. І відступився. Аж тут промарширували на вокзал солдати. Я став тертися біля них. Коли вони брали квитки, стеріг їхні скатки та речові мішки, навіть допоміг піднести одному скатку. Тут і зав'язалася розмова.

— Хлопці, візьміть мене з собою,— видавив я глухо.

— Поїхали!

Я опинився в гурті. З солдатами прошмигнув у вагон, пояснивши на бігу, що зібрався аж на цілину. Там, мовляв, батько, а мене залишив з мачухою.

Солдати підсадили мене на найвищу полицю, закидали скатками і речовими мішками.

— Спи, поки не розбудимо. Нам до Москви.

Вистукували колеса. І під те вистукування голосно забилося серце. Мені стало прикро, що я брехав тіткам в автобусі, що я збрехав солдатам. А вони повірили мені. Чому я не великий... Одного разу я вже тікав з дому. Тиждень цурався хати. Їздив з кінопересувкою по селах. Якраз пускали італійські фільми. Три чи чотири про Рим, а один — «Ночі Кабірії». Щоб подивитися на них в райцентрі, не було грошей, та й чи пробився б!.. Я наносився залізних

ящиків з кінострічкою... Попало тоді мені. Батько палицею пригнав додому.

— Кіна? Коня тобі захотілося? А кобили не хочеш?

А ще одного разу ночував у лісі під мостом. На кленовому листі. Розклав багаття і грівся.

Чому завітали до мене на високу полицю ці спогади? Вицокують колеса, а мені все сумніше й сумніше. Може, вернутися? Куди я? Хоча б висушив онучі, а то ноги промокли. Хоча б хліба захопив, а то нічого. Та потяг везе. І під цокання коліс я кажу сам до себе:

«Прощайте, тату! Ви не винні, що я таким вродився. Я дуже, дуже люблю вас. Зі злості ви били мене, а потім йшли і пекли людям хліб. Тільки не шукайте мене і не переймайтеся мною».

У вагоні темнувато, наді мною тьмяно жовтіє лампочка.

«Прощайте і ви, мачухо! Я не везу з собою на вас зла. Ні на вас, ні на ваших дітей. Я вже забув, що вони обзивали мене. Вибачте за чотири карбованці... і дякую...»

Солдати потомлені. Вони спочивають, поскилявши голови один одному на плечі.

Мені згадується моя рідна мати. Вони вмерли від простуди. Застудилися на річці. Мені жаль, що я не провідав їхню могилу. Хто квіти посадить?

Вистукують колеса.

«Прощайте, моя мамо на цвинтарі під калиною. Ту калиноньку я сам посадив. Вона шумітиме — я з вами розмовлятиму...»

Потяг жене диким буй-туром, а я творю своє про-

щання з ріднею, зі всіма знайомими, з нашим райцентром... Жаль, смуток і туга оповивають мене. Тужно мені за вчителем ботаніки Зіновієм Олефіровичем. Він навчив мене любити траву, дерева і квіти. Через нього я ото садив-сіяв усяку всячину в горщечках. Я був так закоханий у свого вчителя, як у сонце. Він і був сонцем для мене. А своїє керівнички я не любив. Зіновій Олефірович вів гурток юннатів і вчив у старших класах. А наша керівничка — стара діва. Їй так подобалося виводити двійки за диктант — на цілу сторінку в зошиті. Вона при цьому казала:

— Й скілько можно быть таким небрежным и таким невнимательным?!

Я творю своє прощання з нашою хаткою, з вулицями містечка, з школою, з лісом, яром, полями і бур'янами. Все це десь там далеко, і вже не моє. Я творю своє прощання, а мене хтось вкриває теплою шинелею...

Вранці солдати згадують про мене. Я їм з ними консерви і слухаю безліч історій про відвагу та мужність.

В Києві — пересадка. Солдати за мною — горою. Я підсушив онучі. Ногам сухо. З солдатами я їздив по Києву. Бачив Дніпро. Але він ще під

кригою, й тому не тільки перелетіти пташці, а й мені перейти через нього, мабуть, не дуже важко. А Київ таке велике місто, що, крім тополь і на-товпів, я нічого не запам'ятав.

Уперше покуштував пива. Гірке й недобре.

Не встигли оглянутись — знову в вагоні. Знову їдемо у загальному. На зупинках я бігаю по цигарки, окріп, гірке і недобре пиво. Я від пива відмовляюся. І як його інші п'ють?

Солдати всю дорогу співають. Про любов і про коси. І мені шкода, що я нікого не любив і не люблю. Але за що пак любити тих дівчат? Правда, коли ми садили тополевий парк, однокласниця Оля засипала землею ямку, а я держав топольку. Тоді я відчув запах її кіс, двох кіс з синіми стрічками. І хоча в Олі коси зовсім не русі, а чорні, і хоча я їх ніколи не торкався, мені теж приємно чути пісню: «Я трюгаю русе косы...»

Наспівавшись, солдати пропонують мені їхати з ними. Вони вже охрестили мене сином свого полку й саме тим урятували мене від штрафу, який хотів накласти залізничний контролер.

— Будеш з нами служити? — допитується білобровий солдат з ряботиннячком під очима.

— Ні.

— А то ж чому?

— Я не люблю стріляти! — відказую різко.

— А що ж ти любиш?

— Жито і квіти, — кажу серйозно. — І взагалі — цвіт люблю.

Солдати сміються.

— А якби війна, пішов би?

— Якби війна...

— Тоді тобі якраз на цілині місце,— повчально говорить сержант.

— Я теж люблю цвіт,— спохоплюється білобровий з ряботиннячком.

— Тоді, Колько, ти й посадиш його в Москві на відповідний поїзд,— наказує сержант, тицяючи пальцем на мене.

Я біжу по окріп. Ми п'ємо чай з цукерками, які я не смокчу, а лижу. І солдати знову співають щось журне.

— Твій батько там, мабуть, трактористом?

— Трактористом,— брешу я.

У Москві солдати тиснуть мені руку, як дорослому, і це зразу ж підносить мене у власних очах. Від поважності й дорослості я навіть нахмурююся. Мої брови—збирочками, і над переніссям—рубець. Солдати бажають мені доброї дороги, а Колька допроваджує мене в метро аж до Казанського вокзалу. В метро здорово! Але я нарочито вдаю з себе байдужого. А так хотілося б походити підземними залами, покататися на східцях, які самі повзуть!

На Казанському вокзалі — халепа. Колька довго товчється біля розкладу руху поїздів.

— На Карагандинський довго чекати. На Цілиноградський ще довше. Тобі ж, певно, на Цілиноград?

Я ледве не випалив, що так, саме до Цілинограда, але замість того запитав:

— Який же найраніше?

— Через годину на Петропавловськ.

— Так мені туди й треба!

— Невже?

— Батько там у радгоспі,— рішуче ствердив я.
— Тоді давай на перон,— і Колька-солдат потягнув мене за руку.

Він бігав від вагона до вагона, втовкмачував щось провідникам, злісно рубаючи рукою. Нарешті розговорився з провідницею. Я стояв оддалік і слухав з його уст історію про себе. Колька-солдат кілька разів повторив: «Мачуха, мачуха...» Провідниця співчутливо глянула на мене й кивнула. Тут Колька-солдат став виймати з речового мішка банки консервів, хліб.

— У вагон, в службове купе,— сказала провідниця.

З консервами, хлібом і зі мною Колька-солдат

шмигнув у купе, посадив мене біля вікна.

— Ви знаєте, кого везете? — раптом спитався він провідницю й перелякав її.— Це ваше щастя! Він,— і показав на мене,— більший, ніж Мічурін! — і додав: — У майбутньому...

Провідниця кивнула головою — мовляв, розумію.

Колька-солдат поставив мене на ноги, обняв і рвучко відкинув од себе:

— Ти ж давай, вчися, щоб агрономом став!

За вікном він про щось обмовився з провідницею, а потім побіг і, на бігу оглядаючись, прощаль-но помахував рукою.

І ось — так мало минуло днів, а так багато проїхано світу. Що я встиг побачити й почути, цього я ні в книжках не читав, ані в школі не чув. Люди, люди, — рідня моя!..

Звела мене дорога з тьотею Вірою — провідницею. Тьотя Віра — жінка в літах, сумирна й тиха. Вона з перших же слів почала жаліти мене.

— Мати б'є — не болить, а мачуха заміреться — ой! — і вона скорботно похитала головою.

Але я не оповів тьоті Вірі про мачушине збиткування наді мною, і цим, здається, ще більше прихилив її до себе. Тут, у вагоні, вона змила мені голову, розчесала мої патли.

— Ти не злий: чуб твій шовковий...

Вона змусила переодягнутися в її сорочку, а мою випрала. І всю дорогу мене обшивала.

— Ой! Та в тебе й тут дірочка, — скрикувала тьотя Віра і стягувала з мене як не піджачок, то жупанину.

Я не мав чим їй віддячити. Окріп, чай були у вагоні, а пива вона не любила. То я безперестанку читав їй газети, читав сумлінно, від першого рядка аж до останнього — до редколегії чи до прізвища редактора. Мені здавалося, що вона уважно слухає. Але пізніше збагнув, що її більше забавляє моя вимова, ніж різні там повідомлення. Вона сміялася до сліз, коли я читав:

— Мыло улыбається.

— Миленський ты мой! Мыло — это чем моються, — і обіймала мене.

Вона заощадила консерви, подаровані Колькою-солдатом, на мою подальшу дорогу. Дуже турбувалася, щоб я не втомився. А я ж нічого не роблю, то чого б мав утомлюватися? Та ще ж сплю по-панськи, на білесенькому простирадлі, білесеньким простирадлом вкриваюся, а зверху ще й ковдра.

Ми перегнули Уральський хребет і потяглися далі на схід. Тут мовби розчинилося небо — так широко розкинувся степ. Я не відривався од вікна. Перебігав з одного боку вагона на другий. Великий степ лягав під колеса. Повільно танули сніги. З-під них то чорніла ковила, то низько стелився карагач.

Сонцем виблискували озера.

Мене захоплював простір степу, височінь неба і ясне сонце.

А тьотя Віра не вгавала:

— Ощасливиш батька!..

— Та він і не знає, що я їду. Я ж утік з дому.

— А може, мачуха здогадається й сповістить його?

Я тільки посміювався.

У Петропавловську мене, звичайно, ніхто не чекав. Сподівання тьоті Віри були даремні. Вона виводжала мене з вагона, благаючи:

— Ти ж напиши мені про все! Гляди, адреси не загуби. А то якби в гості коли-небудь заїхав!..

Я ніс під пахвою у вузлику консерви й хліб, прямуючи на вокзал, щоб звідти добиратися у вигаданий мною радгосп, де нібито працює трактористом мій батько.

Люба тьотю Віро — дорога провіднице, хтозна, чи ми ще зустрінемось, але я вас ніколи не забуду!

У місто заходить нема чого. Там не сіють і не жнуть.

І я рушив просто у степ.

Степ кликав мене. Він трубив весняними вітрами. Переді мною простяглася рівна рівнина, і лише опущені овиди¹ заважали бачити, що ж воно там далі. Я йшов, і овиди підіймалися. І мені здалося, що своїми плечима я підпираю край неба. Ступлю крок, підпру його плечем й розігну. Горизонт ширшає.

Ще не скрізь зійшли сніги. Як і там, у нас. Я покуштував на смак сірий полин і почорнілу ковилу. Полин дуже гіркий, а ковила, мов трава. В степу сполохав зайця, він відплигнув недалечко, став на задні лапки, а передніми перебирав, ніби кликав мене до себе у гості.

З широкого тракту я звернув на малов'їжджену дорогу й почимчикував льодком, гадаючи таким чином добратись до якогось села чи радгоспу.

А вже вечоріло. Захід сонця був дуже гарним. І саме сонце, велике й червоне, теж було гарне. Та все це мене зараз не захоплювало. Голова стала важкою. Я ніс шапку під пахвою, голові мало бути легко, а вона все одно баняком падала на груди. Надсил підвів її і неймовірно зрадів: оддалік бовваніли невисокі голі дерева й чорніло щось схоже на село. Відразу йти стало легше. Я наближався до

---

¹ О в и д — обрій.

селища, і мене дивувало, що його хатки дуже низькі й малі, наче хлівці.

Селище обведено ровом. Я перескочив через нього, став на висипі, і на мене звідусюди голосно загавкали собаки. Стежки від хатки до хатки грязні, в калюжах. Хатки плавають у болоті. А в баюрах на вулиці купається захід сонця.

Деся наче з-під землі висипала зграя дітлахів.

— А дивись-но сюди!

Та не встиг я оглянутися на поклик, як мені в очі жбурнули грязюкою. Я витер очі рукавом і спідлоба глянув на тичню дітлашні. Мабуть, моє обличчя було дуже зле, бо хлопчаки враз попустили руки. Я на насипі, вони під хаткою — два ворожі табори.

— Хочеш останніх своїх лахів позбутися? — закричали вони.

— Ні, він з тих, що хочуть у нас одягнутися!..

Вони переступали з ноги на ногу. Я вибрав найбільшого серед них, поспитав його:

— Ви чого б'єтеся?

— А ти звідки? Хочеш, щоб собаками зацькували?

— Ти не лякай! Ліпше скажи, де тут у вас мож-на переночувати?

Дітлашня загомонила, заплигала, зареготала. Всі стали мені підморгувати.

— Он там! Постукайся в он ту! — показували мені на хатину посеред селища.

Я сповз із насипу і грязнющою вуличкою поплив од двору до двору, хапаючись за кілки, щоб неשובснути у якусь ковбаню.

Дітлахи мене не чіпали. Вони супроводжували оддалік, виглядаючи то з-за одного, то з-за другого причілка.

Щоб увійти в хатку, треба не піднятися, а спуститися сходиками вниз. Я спустився, постукав у двері, але ніхто не запрошував. Я клапнув клямкою. Двері розчинилися, і почувалася стукотня-гупотня — світ перекидався.

— Хто там? — гаркнули голоси.

До мене підбігла дівчина, нагнулася. Дві її коси черкнули долівку.

— Ти щось приніс? — запитала вона і спробувала витягти з-під моєї пахви вузлика.

Я міцніше притис лікоть до боку. Дівчина поведла мене до столу, розштовхуючи гуляк.

— «Бог», ти не знаєш його? — крикнула вона зухвало.

В неї був дзвінкий і чистий голосок.

— Виключіть музику! — розлігся басок.

Стукотня-гупотня нараз втихла. Зашипіла пластиківка і теж втихла.

Я почував себе кволим мишенятком, яке залізло в пастку.

— Що ти там приніс? — спитався басок, і я побачив того, кого дівчина називала «богом».

Він сидів за столом, зовсім молодий, з гарними білявими кучерями, на обличчі марний, аж чорний. В нього не було багато сили. Він мав лише владний басок...

— Я нічого не приніс...

А вже хтось вихопив мого вузлика і потрошив його.

На столі валялися огризки.

— Хлопці, закусон!

— Звідки ж ти?

Я стояв похнюплений: підвела мене діт-лашня...

— Звідки ж ти?

— Я... з України...

— З України? Ти з самої України? А хто ж це замурзав тебе?

Дівчина з довгими косами стала витирати мене краєчком фартушини. Її обличчя було дуже вродливе... Мені стало страшно за нього.

— Сідай біля мене,— сказав «бог».

Мене заштовхали за стіл.

Хтось заліз п'ятірнею в мої консерви, хтось облизував пальці. Знав би Колька-солдат, хто їстиме їхні консерви!

— Ти давно тут?

— Нині з поїзда... А замурзала мене ваша діт-лашня. Грязюкою.

— А ти не міг їм накласти?

— Рук не хотілося бруднити... Вони погрожували роздягнути мене...

— Наші можуть... Але таких, як ти, в нас одягають. Люсе, налий йому!

Поки вродлива дівчина наливала чарки, «бог» розпитував, чому мене сюди занесло. Я вирішив не критися перед ним і признася, що втік з дому. Він посміхнувся, плеснув мене по плечі:

— Пий! Красти разом будемо!

— А от і не буду! Та ви знаєте, солдати просили, щоб я був сином їхнього полку, а я не схотів.

Он ті консерви — солдатські... А ви мене на таке штовхаєте!

Парубійки зареготали. Засміялася і Люся, лунко, дзвіночком.

— Ну, випили за твій приїзд! — «бог» підняв свою чарку, цокнувся з тією, яка стояла переді мною.

Я відсунув її.

— Знесіть голову, а не вип'ю! Пива й то не п'ю. Гірке і недобре.

Парубійкам і дівкам ще хотілося веселитися, але «бог» стукнув об стіл своєю невипитою чаркою.

— Жити з нами ти теж не хочеш? — спитався він.

— Я хочу тільки переночувати...

— А ти знаєш, як наше місто називається?

— Місто?

— Копайгород! Хочеш, гукну — і на ранок старе й мале вийде, щоб викопати тобі хатку. За день і зладнаємо. Обкладемо дерном, а стріху пошиємо восени. Влітку можна й без стріхи. Підростеш, оженимо. Будь певен, тут тебе батько не знайде...

— Мені б тільки переночувати...

— Боїшся? Розбишак страшно? — гаркнув хтось і потягнув мене за вухо, за що одержав ляпаса від Люсі.

— Хіба тут самі розбишаки? — крикнула вона. — Тінь на чесних людей наводите!..

«Бог» перекинув свою чарку, але не в змозі був випити її до дна і поставив; хотів закусити, та нюхнув лише шкурунку.

— «Бог», дозволь музику! — хтось зачовгав, загунав.

— Тихо! Спати,— сказав «бог» і махнув наперед себе рукою.

— Косий, проведеш Люсю. А я з пацаном. Будем удвох спати, правда? — і він притис мене до себе.

Люся жалюче опекла нас своїми очима і відвернулась. Її плечі на одну мить здригнулися.

Гульбище розповзалось. Поки у хаті були люди, «бог» сидів за столом твердо, скляно дивлячись в якусь одну крапочку. Нікого не стало, і він похилив голову на стіл.

Стояла з піднятим віком радіола. На лаві й на долівці розкидано пластинки. Обіч столу — нари. А з низької стелі — електролампочка. Радіола і електролампочка в цій не хатинці, а напівльоху серед степу...

Я не знав, що мені робити. «Бог» не годен був добратися до нар, і я вирішив не турбувати його. Сів край столу, поклав голову на кулаки. Ясно, я потрапив у небезпечне кубльсько. Той, що хропе посеред столу,— їхній ватажок.

По моїй спині поповзли кусючі й злі оси. Минуло немало часу, поки вони розповзлися, і темрява наслала на мене сон. Засинаючи, я бачив батька, мачуху... «Приїхала Хима із Русалима...» Як мені дома було добре!..

Мої очі розплющилися від різкого світла. Я стрепенувся, але не підвів голови. Горіла електролампочка. За столом сиділа Люся і пальцями розчісувала «богові» кучері.

— Даню, Данько,— примовляла вона.

Я з-поміж своїх червоних пальців дивився на неї. Її коси були розпущені. Вони смолисто облягали її шию, спадали на груди і на плечі. А очі в неї були сині-сині.

— Даню,— не переставала вона шепотіти, пірнаючи своїми білими пальцями в його русі кучері.

— Чого тобі? Чого ти прийшла?

— Я втекла від Косого.

— Вте-е-кла?!

— Та ти знаєш, вони, Даню, і на тебе розправу готують. Знаєш, за що? За невдалий наліт, ну, на тамтому тижні, на особняк, на той, що я вислідила...— і вона нишком засміялася, мов дитина.— Пам'ятаєш, я прокралася в нього через горище, повідкривала засуви. Так от, мовляв, на дах, а потім у віконечко на горище я дерлася необережно, розбудила хазяїна. Що з того, що засуви повідмикала, коли хазяїн стрільбу підняв. Через мене, мовляв, з порожніми руками вернулися. А ти покриваєш мене...

Я миттю уявив, як Люся, легка і в'юнка, повзла по даху, як вона вся перегнулася, щоб влізти у віконце...

— Не верзи казна-що! — перебив її «бог».

— Косий так і сказав: «Обох їх порішимо. Не треба нам такого отамана».

— А ти й злякалася?

— Втікаймо, будемо разом...

— Щоб зараз вернулася мені до Косого!

Люся ще не приймала своїх пальців з його кучерів.

— Злякався я Косого! А ти марш до нього!
Марш! — і він відштовхнув її.

Люсині пальці висмикнулися з його чуба. Вона рвучко встала з-за столу. Зібрала свої коси й закинула їх за плечі. Вони розсипались і густо вкрили спину.

Легко, зовсім нечутно, вона дійшла до дверей. Спинилася і метнула своїми великими синіми очима.

Данько підвів голову.

— Ні до якого Косого я не вернуся! Не для того тікала. Та ти не бійся. Вас я не видам, — ще раз метнула очима. Крутнулася і пішла. Тільки я її й видів. Пішла. З своїми гордими очима. Понесла кудись ті свої очі — два неба — над землею.

Данько через якийсь час вибігав на вулицю. Мабуть, кликав чи шукав її. Але марно.

Він ліг на нари, зовсім знесилений і кволий. І я зрозумів, що йому таки справді боязко Косого. Йому — верховоді Копайгорода.

Щойно я ворухнувся, як він озвався:

— Виспався?

— Я давно не сплю.

— А що ж тобі снилося?

Різке світло спалило мій сон. Але той сон раптом знову сплив переді мною. Він був сильніший баченого наяву.

— Снилося поле, сад, квіти і Зіновій Олефірович...

— Хто він, отой Олефірович?

— Мій учитель.

— Ану-ну, розкажуй.

— Поле засіяне житом,— почав я.— Довгедовге. Більше, ніж ваш степ. Куди там вашому степові! Жито не просте, з превеликими колосками. Та таке густе-густе, що дитина по колосках ходить і не провалюється.

— Ну, давай, давай, ха-ха-ха...

— А чого ви смієтеся? Ми з Зіновієм Олефіровичем справді хотіли такий сорт вивести. Що не колосок, то пиріг. От мачуха мені тільки горщечки порозбивала... Сміятиметеся, більше нічого не розкажу,— і я замовк.

— Колосок — пиріг! Ні, ти розкажуй,— і Данько сперся на лікоть.

— Я ж казав, приснились сад і квіти.

— Ну, а що в саду?

— Яблука.

— Яблука?

— Та не прості, не кислиці, а великі, круглі й червоні, як сонце.

— А ти повіриш, що я давненько яблука не бачив?

— А квіти які!..

— Ні, ні, ти зачекай. Яблука були сипкі?

— Авжеж.

— В нас теж колись під хатою росла яблунька,— сказав він замріяно.

— Та я вам ліпше про квіти. Які славні бачив я у сні квіти! Щеплені. Ідемо ми з Зіновієм Олефіровичем, а вони пахнуть, як у нас дома на городі.

— Вигадаєш, квіти і щеплені?

— Не вірите? Та я сам щепив. Та ви знаєте, якою буває троянда, коли її прищепити на дикій

шипшині? Вона, вона така,— я показав йому свою шапку.

Він не розсміявся.

— І то все медоносні квіти. Бо ми їх так переробили з Зіновієм Олефіровичем. І в диких маків, і в кімнатних гортензій тичинки стали як в шальвії. Бджілка тільки на пелюсточку, а тичинка важільцем їй на спинку. Бджілка і нектар взяла,

і пилку повен кошик собі на хліб, та ще й другу квітоньку запилить...

Данько приплющив очі. Чи він уважно слухав мене, чи думав щось своє?

— А ти про риб що-небудь знаєш? — спитався.

— Ні, я про риб не знаю.

— І ніколи не ловив?

— Ніколи.

— А я ловив. Тепер ні...— він дивився на стелю й оповідав:— Якось сиджу навесні з вудкою, а діти, бачу, палицями коропів на берег викидають. У мене ж і не клює. Що за причина? А воно, з'ясується, он що: коропиха ікру викине, а короп зробить собі гніздо і вартує ікру. Хлопці сунуть йому в рот гостру палицю. Він думає, що це хижак, ковтає її, тоді його й викидають. З того часу я полюю на хлопчаків з гострими палицями, а не на рибу...

Ми на якийсь час обидва замовкаємо.

— Колосок — пиріг! — обіззався першим Данько.— Про квіти, які тобі снилися, я не дуже вто-
ропав... А колосок — пиріг!..

Я вибрався з-за столу. Данько посунувся і дав мені місце на нарах.

— А ви сіяли коли-небудь жито?

— Ні.

— То ходімо зі мною. Будем сіяти,— і я взяв його за руку.

— Та куди там мені? Ти вже сам.

— Боїтеся Косого? Я не спав. Я все чув.

— Про Косого ти губи на замочок!

— Я, я вас «богом» називатиму! Хочете? І ми відшукаємо Люсю. Тільки ідіть зі мною,— я

тягнув його з нар. Але його ніяк не можна було стягнути, хоч як я силвся.

Засіріло звідкись згори. В хату полилось сіре світло. Тоді Данько підвівся й сказав:

— Нехай буде по-твоєму!..

Раненько ми вийшли з Копайгорода. Десь через півгодини мчали на попутному грузовику. Я марив уголос, яке ми велике засіємо поле і як над ним, колосистим, сходитиме веселка.

Незабрукована, подекуди з льодком, дорога мовби застібала поли степу. Машина гнала проти вітру і, здавалося, розстібала ті поли. Ми ховалися під полами степу.

Данько сидів, зіпершись плечима на борт, обхопивши руками коліна. Він щось зосереджено думав. Я притулився поруч. Копайгород давно зник з горизонту.

Признатися, мене стало бентежити, що Данько так зопалу погодився їхати зі мною, і закрався сумнів: чи він часом не передумає, чи не жалкує? Тому я побоювався дивитися на нього.

Ми в'їхали у якесь село. Тут росли дерева, видно було щось схоже на садочки. Хати на високих підмурках, просторі, білі, з голубими верандами. Посеред села — школа, клуб.

Довірившись Данькові, я не дуже піклувався, куди він мене везе. І коли ми нарешті дісталися великого, розкиданого селища і Данько постукав кулаком у кабіну, я вирішив: наша дорога скінчилася.

Грузовик спинися навпроти довгої будівлі на розгородженому подвір'ї.

Шофер виплигнув з кабіни і, коли ми спустилися з кузова на заболочену дорогу, вимогливо наставив долоню:

— Гоніть!..

— Тобі ще платити? Машину тобі засиділи? Заробимо, розрахуємось,— набасився Данько.— Хоча б збочив на сухе!

— Стовбичили б на дорозі до вечора, якби не підібрав...

— Калимщик! — крикнув Данько.

Я миттю поліз у свою глибоку кишеню, витягнув зім'ятих два карбованці. Данько не встиг відвести моєї руки, шофер цапнув гроші і, тьхукнувши, заховав їх у свою кишеню.

— Спасибі, малий. В тебе совість ще не зіпсована.

— Паскудо, віддай! Я тобі кажу, віддай!

Але шофер клацнув дверцятами, і Данько даремно погрожував йому вслід кулаком.

— І як таке стерво земля носить? — вилаявся він і побрів уперек вулиці.

Виявляється, що довга будівля — радгоспівська контора.

На порозі Данько сказав:

— Директор у цьому радгоспі порядний. Придивляйся — інші перш за все контору собі відбажують, в кабінет диванчиків натикують, а в цього по-простецьки.

В коридорі контори ніхто не товкся.

— Гайда в кадри, Трохиме,— і Данько постукав у залізні двері з синенькою табличкою.

Мене взяв страх.

Голений, головастиий чоловік посадив нас перед собою на стільцях і почав розпитувати, чого нам треба. Він протер окуляри, і, коли глянув на мене, я отерп. Невже ж здогадається, що я втікач-приблуда?

Данько почував себе надто впевнено. Він заклав ногу на ногу, і, подавши свій паспорт начальникові, який заглядав у нього, як сорока в кістку, на всю губу теревенив, де він, Данько, тільки не працював і що тільки не вмів робити.

— Трактористів бракує нам,— сказав начальник.

— А я і є тракторист,— Данько йому.

— Права?

Данько поліз в одну кишеню, в другу. Він шукав довго. Схопився на ноги, вдав із себе такого заклопотаного, так почервонів, що не повірити йому було не можна.

— Невже загубив?.. Та ви що, мені не вірите?.. В яку я їх кишню поклав, брате? — звернувся він до мене.— Я їх обов'язково знайду... права. Важливо ж не папір, а людина?

— Трактористів нам бракує. Але права розшукай, бо переказувати доведеться... Як прізвище?

— Куцов.

— А твоє? — кивнув начальник мені.

— Рисько, ледве видавив я.

— А чому ж ти його братом називаєш, товаришу Куцов? Чи не сектанти?

«Пропали...» — мелькнула думка.

— Брати по матері, а батьки — різні,— знайшовся Данько.

Начальник говорив про школу, що мені обов'язково треба до школи, але в них ще не збудували. Данько запевнив його, що сам мене вчить і що я екзамени здаватиму екстерном.

Вийшовши з кадрів, я почував себе так, мовби варився в окропі. А Данькові треба було заповнити якісь анкети, що він і зробив на підвіконні. Потім він ходив до самого директора радгоспу, а я крутився на подвір'ї, боячись підступати до комбайнів і сіялок, які стояли на велетенському подвір'ї— навпроти мурованих майстерень. Я весь час слідкував за порогом, чекаючи Данька. Потерпав, щоб його не розкусили, але десь в глибині душі був переконаний, що обвести навкруг пальця себе він не дасть.

Тут, за тисячі кілометрів од нашого такого затишного райцентру, на превеликому подвір'ї (у нас на ньому вмістився б цілий куток), я гостро від-

чув: десь побиваються за мною, десь шукають мене. Батько докоряє мачусі...

— Трохиме, ти заснув? — Данько вмить розсіяв мою гризоту.

— Маємо гуртожиток. Я — на роботі, і ти — не волоцюга.

— Так швидко? Ти, правда, вмієш на тракторі? І мене навчиш?

— Мені й аванс виписували, та я відмовився. Влаштуємося в гуртожитку. Пообідаємо. Тут і їдальня є, — він взяв мене за плечі, і ми пішли вздовж селища.

Воно ще не обжите, не збудоване. За двома-трьома двоповерховими цегляницями — врізнобіч ліпленки. Дахи під соломою. Ці ліпленки — щось тимчасове.

Між ними, то тут, то там, бузьками на одній нозі піднімальні крани.

В гуртожиток нас прийняли без церемонії. Ми поселилися в кімнатці на троє ліжок: двоє впо-здовж, а третє впоперек, під вікном. Видано нам два матраци, дві подушки. Одне ліжко вже було кимось зайняте. Мені випало те, що біля вікна. Я поклав свою подушку так, щоб моя голова і Данькова були поруч.

Жінка, яка видавала нам білизну, кілька разів допоминалася, де ж наші речі, на що Данько їй відповів, аби не дуже цікавилась, бо з цікавості язик прищититься.

— Ваші речі на станції?

— Чому ж ви перепитуєте, коли все знаєте?

— А тобі важко слово вимовити? Сказав би

відразу, не допитувалася б. Тут до нас усякі приїжджають.

— Будьте певні, ваших матраців не вкрадемо, — підсік її Данько.

Вона не образилася і довго розтлумачувала, як нам потрапити до їдальні, хоча їдальня була на першому поверсі.

— Ми підем пообідаємо, а потім ви нам докажете, де вона, — сказав жінці Данько.

Я став примічати, що він весь час кудись квапиться. Ліжка заслав будь-як. І в їдальні не їв, а ковтав, наперед розплатившись, кинувши за прилавок, бо самообслуговування, хрустливу десятку. Він послав мене за здачею, і я приніс йому пригорщу грошей.

— Ось що, я працюватиму в майстерні. Ремонт тракторів якраз.

— А ви справжній тракторист? — заглянув я йому в рот.

— Побачиш...

— Коло вас і я навчуся. Я теж хочу в майстерню.

— Валандатися? Телят доглядатимеш.

— Телят? — я скривився.

— Ти тільки не ображайся. Підсохне, протряхне, і ми вирушимо в польовий стан. Трактористом ти будеш обов'язково.

— Якщо так, помучуся з телятами. Тільки не обдури...

Мені хотілося посидіти в їдальні. Так пахло соусами і праженим молоком, але Данько поспішав.

До майстерні ми пробиралися, плигаючи з цеглини на цеглину: грязюка.

Одного разу в нашому райцентрі я був у РТС, але ця майстерня більша.

Данько гукнув, ніби з усіма знайомий:

— Здорові, хлопці! — і, не чекаючи, поздоровуються з ним чи ні, незалежно ступив у майстерню, став з усіма ручкатися.

— Новенький?

— Так. Тракторист. А у вас ремонт?

— Закінчуєм.

— Так ви, хлопці, мене підучите? На тракторі я хоч і їжджу, але ніколи його не ремонтував. Могорич за мною. Згода?

— От ви, новий! — підбіг до Данька чоловік в замазученому комбінезоні, в шапчині на очі.— В нас тут суперечка, значить. От ви скажіть, мона чи не мона з оцього зробити болта? — він вертів перед Даньком залізкою.— Так як по-вашому, мона чи не мона?

— Якщо з одного боку подумати,— вигадував час Данько,— то можна, а якщо з другого боку подумати, то не можна.

— Як то: мона і не мона? По-моєму, мона або зовсім не мона! — і він рукавом підправив шапчину.

— А так, якщо ліпшого заліза нема, то треба клепати. Але ж те залізо гниле.

— Сам бачу. Та з доброго клепати не хочеться. Болтик — пустяковий. Літо виходить.

— Літо і дерев'яний перебуде,— піддав йому охоти Данько.

— Те ж і я думаю, а вони — не мона? — перекривив когось тракторист і, задоволений своєю перемогою, подався до ковадла.

Данькові радили зачекати механіка, який мав ось-ось надбігти. Він і дасть йому роботу. А допомагати, підказати кожен з них йому радий і без півлітри.

Данько похвастав перед усіма своїм братом, тобто мною, і не став чекати механіка, повів мене на ферму.

Ми відразу наткнулися на того, кого шукали. Він, у сірватому плащі військового покрою, шелестячи полами, наче крилами, вилетів з хліва, закинувши голову назад, повчав когось:

— Знати не знаю, щоб було!

— Ви завфермою? — перепинив йому дорогу Данько.

— Я! Або що?

— Ми до вас, товаришу... дільце є.

— Взнали б, як величати, а тоді б з ділом своїм! Геннадій Фролович Покотилів! — І він стягнув поли плаща. Тоді в нього при боці закульбачилась польова сумка, яку він носив під плащем. Можна було подумати, що це наган.

— Хлопця на роботу вам привів, — сказав Данько.

— На роботу? — Покотилів презирливо блимнув на мене. Високий, сухорлявий, щоб дотягнутися до його бороди, драбину підставляй. — На роботу? Нізащо не візьму! — і ступив убік, даючи зрозуміти, що розмова скінчилась.

— Є наказ директора!

— Директора? — скинувся Покотилов.— Тоді інша справа. Телят поїтимо.

Він гукнув дівчину Олю і наказав, щоб вона взяла мене в підручні...

Я — на фермі. Телятка зводять мене з розуму. Вони так при звичаїлися до мене, що варто мені появитися на порозі телятника, як загоро-

жа тріщить. Телятка збиваються до купи і мукають. Я пою їх молоком. Оля навчила. Вона відразу одягла на мене білого халатика, і я наче фельдшер. А поїти теляток треба з відерця. І по черзі, бо виб'ють відерце й молоко розіллють. Вони бешкетливі. Та я їх не зобиджаю. Недавно відлучені телята ще не вміють пити молока. Я засовую свої пальці у відерце. Телятко ссе мої пальці і ссе молоко. До чого ж приємно, коли телятко хапає м'якими губами за пальці!

— Не бійся, не відкусить,— наставляла Оля.

Я не боюся, але дуже лоскїтно.

Корівники й телятники мені не подобаються. Їх багато, один за другим. Вони з напівкруглих бетонових каркасів, покриті соломкою. В них тепло, але темнувато. Але куди ж дівати худобу, коли її так багато? А буде ще більше, бо телятка ростуть.

Шостий день ми з Даньком у радгоспі. Бачи-

мося на сніданку і ввечері. Я обідаю з доярками і з Олею. А Данько в майстерні.

Ввечері я забігаю до нього.

— Як діла, малий телячий батьку?

Я на те не ображаюся. Мене прозивають малим телячим батьком, а Олю — малою телячою мамою. Вона на два чи на три роки старша од мене. Достеменно не знаю, а вивідувати в неї незручно.

— Телята ростуть, — кажу я.

Оце ми вже й побалакали. Данькові ніколи. Він квапиться повечеряти й потім читатиме грубу книжку про трактор.

З нами живе дядько Кирик. Нас з Даньком підселили до нього. Щоб не заважати Данькові, дядько Кирик виводить мене з кімнати, і ми бродимо по радгоспу. Радгосп будується.

— Школа! — каже одне слово дядько Кирик.

Ми стоїмо перед майбутньою школою, наче якась комісія. Обдивляємося будівництво клубу і потім бродимо собі по мокрому степу, підходимо до річки Каражал і наслуховуємо, як вона гомонить. Дядько Кирик неговіркий. Але мені з ним так добре, що й говорити ні про що не хочеться.

— Ти любиш річку? — запитує він.

— Люблю,— відказую.

І ми мовчимо.
Мовби й ні до чого дядько Кирик стиха:

— А твій брат ніякий не тракторист.

Я сподівався рано чи пізно почути це. Але зараз мовби набрав у вуха води. А дядько Кирик нічого більше не сказав.

І ми стоїмо під рясними зорями. З нами веде довгу

розмову Каражал і сірим довгастим неводом затягує з неба зорі.

А Данько сидить, коли ми влягаємося спати. Він зробив з газети абажур, натягнув на лампочку. Я одним оком, а друге вже приплющене, пильною його згорблену тінь на стіні. Мої повіки повільно злипаються. Але так затишно, бо Данько не спить.

Наступного вечора отелилася корова, і я пізно приплівся додому. Корова облизала телятко, руденьке, славне, і я навіть погладив його. Ото буде чим похвалитися Данькові! Але я не застав його дома. Ніч, а він не повернувся з майстерні. В су-

тінках я побіг туди. Двері причинені. Ледве проби-
вається світло і рокоче мотор. Я прокрався. Данько
сидів за кермом трактора. На колінах в нього роз-
крита книга. Данько посіпував важіль, натискав на
гальма. Трактор рокотав.

— Даньку! — гукнув я.

Він миттю стулив книгу і зіскочив з трактора.

— Чого? Ти чого сюди прийшов? — накинув-
ся на мене.

— У нас корова теля привела...

— Теля!.. Сам ти теля! — він був сердитий.

Мені згадалося, що дядько Кирик назвав його
ніяким не трактористом. Це ж він потай від усіх
схотів проїхатися на тракторі. Чи не тому гор-
бався ночі над книгою? Я не знав, чим його
втішити.

— Телятко з білим лобиком, шерсть гладенька...

Але Данько не слухає мене. Він заглушив
мотор.

В майстерні стало зовсім темно.

Цього вечора ми не вечеряли. Данько не всівся
за книжкою. Дядько Кирик запрошував на річку,
але я не пішов. Мені стало шкода Данька. Якби він
не був таким сердитим, я б ліг йому під бік. Вку-
тався з головою і довго міркував, чому він крився
од мене. Я ж і так здогадувався, що він на маши-
нах не тямить.

З Даньком почало коїтися щось незрозуміле.
Він закинув книжку про трактора. Став пропадати
по ночах.

Одного вечора я почув, як дядько Кирик з ним
чогось сварився. Але тільки-но я вступив у нашу

кімнату, Данько взявся за книжку, а дядько Кирик замовк.

Я засинав невдоволений.

Пізно, десь серед ночі, мене розбудили голоси, але я не мав сили відкрити очі. Запам'яталось, наче мене хтось вкривав.

Вранці я прокинувся від рипіння табуретки. Дядько Кирик вставав раніше від усіх. Щоб мене, бува, не розбудити, він ледве чутно ступав по підлозі, але, як завжди, зачепився за табуретку.

Я відразу глянув на Данькове ліжко. Воно було застелене.

— Даньку! Даньку!

Дядько Кирик пішов до дверей, потягнув їх

на себе і, пересвідчившись, що вони зачинені, тихо наблизився до мене й сів в узголів'ї.

По моему тілу пробіг тиньк. Мені захотілося вкритися з головою.

Я знав з книжок, та й так начувся, що банда з своїх лабет нікого не випускає. Отже Данькова втеча не була чимось несподіваним. Але мені було дуже жаль його. І нехай з похмілля, нехай зопалу в його серці забриніла струна людяності, але якби не він, чи б зійтися мені з дядьком Кириком?

Дядько Кирик поклав свою важку руку на мою голову.

— Утік Данько. Хіба йому з нами?..

— Куди втік? Де мої штани?

— Атож, вдягайся, Трохиме. Поснідаємо, і на роботу пора. В нього своя дорога, в нас — своя, — дядько Кирик стягнув з бильця мої штани.

— Він же обіцявся мені! — гіркота і відчай клекотіли в грудях, очі зволожись. Але я не міг, не смів плакати, бо я — великий. Суворий дядько Кирик он як серйозно зі мною балакає. Я рвучко натягнув штани, зашнурував черевики і пішов умиватися.

Вранці страх не хочеться вмиватися. Але я роздгнувся до пояса, підставив під кран шию, намилив очі і промив їх жменями крижаної води.

«Шкода, Даньку, мені тебе»,— думалося весь час.

В їдальні дядько Кирик підкладав у мою тарілку ліпшенькі кусні м'яса. Але не їлося. Пив чай з цитриною, держачи склянку обома руками, і спідлоба глипав од столика до столика: знають чи ні трактористи про Данька? Мабуть, ні. Коли взнають, посміхнуться і презирливо так: літун-легкохлібник. А про мене: брат літуна...

У дядька Кирика хтось недоброзичливо запитав про напарника по кімнаті, і дядько Кирик, зраджуючи сам собі, не промовчав, а з люттю:

— Шануй себе, застібайся тугіше, а то буран підхопить, за карагач не зачепишся... Сам усю цілину виїздив!...

Я вовкувато метнувся з їдальні і чимдуж погнав до телят.

Доярки сновигали з дійницями, припрошували мене на молоко з піною, але я побіг микати з стіжка сінце. Великих телят підготовують сінцем. Обережками наносив сіна в ясельця, тоді одягнув білого халата і затарабанив відерцем. Проходячи повз маленьких (вони всі потягнулися до мене), я став гладити та чухати їх між ріжками.

— Рання птаха! — сполохала мене і телят Оля.

— Взимку боки відлежуватиму,— гостро одказав я.

А вона розсміялася.

— Нум поїти. Якщо хочеш, напій Лисеньке.

Вона дозволяла мені поїти своє улюблене. Щоб вона часом не передумала, я кинувся за молоком.

Лиса теличка лежала в окремій загородці: вона недавно народилася. Теличка відплигнула від мене.

— Миню, миню,— покликав я і, наблизившись, ткнув її мордочкою у відерце; але поки не дав пальці, вона й не думала пити. Молоко ще тепленьке. Теличка і смоктала, і буцалася. Нам з нею удвох стало весело. Вона не хотіла виймати голови з відерця, не випускала відерця, коли там нічого не стало.

— Олю, дай ще молока.

— Не можна, перепоїш.

Старша і гостра на слово, Оля й підсміювалась, і командувала. Але її підсміювання і командування не було досадним.

Коли ми гнали молодняк з водопою, вона кричала:

— Трохиме, а заверни-но Пошту!

Я біг за викоханою і розбещеною телицею, яка норвила куди не треба. Інші позаду, гуртом, а вона хвоста догори і вибрикує. Я палицею завернув її. А Оля ніколи б Пошту не наздогнала. Де їй у спідниці?

Того ж дня Оля розхвалювала мене Покотилкову:

— Він такий робітний! Такий робітний, Геннадію Фроловичу! Без нього я б замучилася.

— Ти мені не хвалися, а примічай, коли сюди яке начальство з району чи ще вище, з області,— за хлопця і навтьоки. Щоб вашого духу на фермі не було. Нагорить мені, бо йому б у школі зубрити.

Споняла? — він потеліпався, і з-під його плаща закульбачилась набита сумка.

— Страхополох,— кинула Оля.

А мені, чим ближче до вечора, тим нудніше: треба в гуртожиток. Ліпше б з телятами спати.

Даньку, що ти наробив?

Довгий, безконечний степ, але сонце ховається і за нього. Бути б мені з доярками, які чекають по ночах останніх отелів. Але темніє. І за мною приходить дядько Кирик. Ніби малого, він бере мене за руку.

— Ніхто не зобиджав?

— Спробували б!

Він випускає мою руку, і ми йдемо, як рівня. Мені не віриться, що Данько зник.

Але його ліжко не чіпане.

Ввечері ми з дядьком Кириком над річкою. Сторожко шелестять торішні очерети.

— Зазеленіє, переженуть телят на острів, і ми поїдемо, Трохиме, з тобою орати степ.

Я мовчу, слухаю Каражал і згадую: «Короп сидить у гнізді і стереже ікру». Данько... І я кажу:

— Один теж обіцявся взяти на оранку...

Дядькові Кирикові неприємна згадка про Данька. Я знаю, що дядько Кирик не з обіцяльників, і мені прикро, що я до нього з недовірою.

— А ви тракториста з мене зробіть? — підобрююся.

— Трактористом будеш чи ні, а причіплювачем спробуєш.

— Я й трактористом буду.

— А певно, що так.

— Ми орати й сіяти будем?

— Неприми́нно, але спати пора.

А ріка довгим смугастим неводом затягує з неба зорі. Нащо спати, коли так гарно?

Дядько Кирик, може б, і не силував мене, та я ледве шкутильгаю берегом. Куди ж тече Кара-жал?

Чорніє острів, на який ми переганяємо телят.

В гуртожитку дядько Кирик скрушно хитає головою: шкода, що школа тільки будується...

Я гортаю покинуту Даньком грубу книжку про трактора. Читати не хочеться.

— Дядьку Кирик, розкажіть щось.

— Що ж тобі розказати?

— Про себе,— прошу його. Я у ліжку, а він сидить біля мене.

— Спи.

— Ні, ви розкажіть!

— Що ж тобі розказати? — схилиє дядько Кирик важку голову.— Один я, Трохиме. Війна жінку й синка забрала.

Я не ворухнусь. Перестав дихати.

А дядько Кирик сутулий, горбатий. Він кострубатий якийсь. І його великі чорні руки впали на коліна.

— Я теж без матері,— кажу.

Дядько Кирик хитнув головою, мовляв, він усе це знає. Певно, минулої ночі Данько йому нашептав. Я ж прокидався від того шепоту. Он про що вони говорили!

— Ну, спи,— дядько Кирик підсовує на мої плечі ковдру і гасить електрику.

В цілковитій темноті бачу його великі руки, які впали на коліна.

Хочу, щоб снився Данько, а сняться ті руки й війна. Так минає ніч.

І на фермі не перестає шуміти в голові од війни. Оля дивується, чому я задуманий. А я гордий, що дядько Кирик оповів мені про себе таке, що іншому й під муками не скаже.

Даньком мені не дорікають. Тут звикли до літунів.

Ми з Олею спокійно доглядали телят, коли сталася пригода, яка підняла на ноги весь радгосп.

Вночі отелилося три корови. Але то не були телята, а голі бубони. Корови привели телят без шерсті. На них не можна було дивитися. Вони були мертві. А корови до того ревіли, що бетонні каркаси піднімалися.

Покотилів налетів ураганом.

— Зарплату зірву! З роботи вижену!

Ми з Олею дрижали.

Доярки понімили.

Покотилів розчепив свою сумку, щось писав, рвав, кудись гонив, певно, у контору. Він приїхав возиком, запряженим одним конем. Кінь стриг вухами і шарахався від телятника.

— Позаклякали? Ану суньте на віз здохлаки!— накинувся на нас з Олею.

Здохлі телята були слизькі, наче слимаки.

— Буде закопувати,— сказала Оля.

— Де?

— В степу.

Поки ми тягали їх на воза, Покотилов виніс з телятника цілком здорове теля. Передні ноги прив'язав до задніх. Теля підгицувало, але Покотилов недбало кинув його на здохлих і знову вернувся у хлів.

— Лисеньку, він нашу Лисеньку зв'язав! — жажнулася Оля.

— Лисеньку закопувати?!

А Покотилов виніс і третє здорове теля.

— Геннадій Фролович! — крикнула Оля, а доярки боязко зиркали з хліва. — Куди ж ви здорових теляток?

— Я не встиг напоїти їх! — чіплявся я за полу цупкого плаща.

— Мовчать! Не ваше діло! Вони заразні... За роботу! — Покотилов хльоснув віжками і погнав у степ.

— До здохлих і живих спише...

— Як це спише, Олю?

— Собі на м'ясе, — і в її очах заблищали сльози. — Лисенька, моя Лисенька...

Я шапку в руки і до майстерні. Хотів крикнути, але духу не стало. Пропищав, що Покотилов живих телят повіз списувати.

В радгоспі, очевидно, це не була первина, бо трактористи відразу мене зрозуміли. Дядько Кирик ремонтував гусеницю.

— Куди повіз? Показуй! Спіймаємо ми його на гарячому!

Хто розмахував молотком, хто обценьками, хто залізним прутком, біжучи в степ.

Покотилова настигли в ярку, в старому руслі Каражалу. Він закопав троє телят, а троє похапцем білував.

— Телят на воза і злодюгу на воза!

— Хто тут порядкує? — огризнувся Покотилів.

— Живих списуєш?

— Живих? А хто докаже?

Я вибіг наперед.

— Лисеньку, нащо ви Лисеньку забрали?

Ні мене, ні Покотилова ніхто не слухав. Покотилова зв'язали тими мотузками, що він в'язав телят, забрали м'ясо. Покотилова потягли до контори.

На широкому незагородженому подвір'ї дядько Кирик сказав, що нічого мені рячитися і товктися тут, і відіслав до телят.

Доярки наперебій пригощали мене молоком.

Покотилова скинули з завферми.

М'ясо з порізаних ним телят невдовзі з'явилося у радгоспівському магазині, але його ніхто не купував.

Перед сном ми з дядьком Кириком прогулювались над річкою. Під ногами вже зовсім протряхло. Та й не лише на березі. До майстерні не треба стрибати по цеглинах: сухо.

Над річкою несподівано зустрілися з Покотилівим. Він сидів на березі. Угледівши нас, підхопився, затріпотіли поли його плаща, але при боці вже не кульбачилась польова сумка. Він побрів униз, за течією...

Про Данька скоро й забули, а я — з дядьком Кириком.

Перша партія тракторів відтарахкотіла в степ, а дядько Кирик барився. Чи не через мене?

Над Каражалом, поміж високим, бородатим, старим очеретом зазеленів молодий, зазеленіли береги. Та справжня весна привітала мене не тільки зеленим степом і синім небом, а й синьою майкою і синіми трусиками. Приніс їх дядько Кирик і сказав:

— Передягнися...

А на мені сорочка ще домашня, провідницею латана.

Я переодягнувся. Майка, трусики — якраз на мене. А дядько Кирик виймав з пакуночка ще штанинята, рябеньку сорочку і чорні черевички.

— Не гоноруй,— і допоміг мені одягнутися й взутися, бачачи мою збентеженість.

— Мовби поменшав я, дядьку? — а самому радісно.

— З зими вийшов,— усміхнувся він, та відразу ж нахмурився.— Кашкетика забув прихопити.

— А я так, чубом від сонця вкриватимуся!

Дядько Кирик випровадив мене на вулицю, бо мені, новенькому і чистенькому, не сиділося в кімнаті.

Нарочито, аби всі бачили, я постояв перед контрою, двічі пройшовся перед майстернею, а тоді — до телят. На мене чомусь ніхто не звертав уваги. Тоді, ставши на порозі телятника, я голосно привітався, хоч зранку тут товкся.

— Чи не до загсу, Трохиме? — кольнула мене Оля.

— Дуже воно потрібно мені,— відповів я.— А костюм і все-все дядько Кирик мені купили.

— Якраз телят перевозити, — і тут не стрималася Оля.

— А я босяком. В майці і трусах, — для певності розстібнув сорочку і показав краєчок майки.

Після обіду переганяли телят на острів. Перевозили їх човнами. Дурні телята збилися на березі, шарахалися. Їх нелегко було залігати і довести до човна. Вони новорили плигнути з човна, коли він стояв на березі, але досить було плеснути веслами, відпливти, як вони ставали смирними і трусилися. А там їх чекав простір!

За телятами перевезли і нас з Олею — малих тата і маму отих рябеньких і лисих зведенюків.

На острові де-не-де кущі. І трава. Висока. Її ще ніколи не торкалася коса. Ковила-тирса, наче колись давно в запорізьких степах.

Ми бігли з Олею, випереджаючи вітер.

Тут є крита кошара. Це щоб телята в дощовицю мали дах над головою. А більше їм ніщо не страшне. Вода навколо острова від усяких хижаків захищає.

У високій, по груди, траві я нагледів квіти, подібні до наших маків — степові троянди. Вони щойно розпустилися. Я почав збирати їх, а Оля стояла серед табунця телят. В білому платті, а коси на вітрі — гарно!.. Коли квітів були повні руки, я підбіг і тицьнув їх Олі. Вона примружила очі й лукаво глянула на мене. Я крутнувся і обняв за шию пер-

ше-ліпше телятко. На весь острів задзвенів Олин сміх.

Перевізник окликнув мене й Олю. Притискаючи до грудей троянди, зануривши в них обличчя, вона поволі рушила до човна.

Човен хитнувся. Вже серед води. Телятка стояли на березі, не розбрєдалися, проводжали нас на все літо.

А на радгоспівській вулиці розтягнулася валка тракторів. З плугами, боронами, бочками з палимим і водою, а за переднім — червоний вагончик. Біля вагончика у новенькому комбінезоні стояв дядько Кирик. Він махнув корбою.

— Поїхали!

Трактори загули: «трах-пах-пах!» Дядько Кирик на льоту нарядив на мене картуза (не забув купити!), і я, оббігши трактора, по гусениці заліз у кабіну.

Скільки я не пнувсь у заднє віконце, не зміг побачити Олі. Заступав вагончик.

«Порожніє радгосп, — думав я. — Спорожніла ферма, спорожніли майстерні, спорожнів гуртожиток... Але назад не кортить».

Наш трактор попереду.

Гусениці стеляться по дорозі, приминають її, і в кабіну залітає попутний вітер.

Перед нами — тільки небо. І ми їдемо до неба.

Надсадне торохкотіння спочатку дратувало. Потім воно перейшло в туркіт. Ми ніяк не могли досягнути крайнеба. Степ випукло зникав у безвісті і вперто ховав свої таємниці.

Там, десь на самісінькому обрії, вирізьбився пташиний ключ.

— Дядьку Кирик! — загицав я на сидінні, боячись підсовуватися, щоб не заважати правити машиною.

— Журавлики...

Як же я сам не здогадався?

— З-за моря, — продовжив дядько Кирик.

Навесні скрізь журавлі вертаються додому. Я висунувся з кабіни і салютував їм картузиком з новенькою печаткою на підшивці. А вони летіли, летіли, доки не прикрилися небом.

Дядько Кирик вів за собою п'ять тракторів. От мені б так упевнено покласти руку на кермо, і щоб трактор слухався! Але трактор надто великий. Якби менший, впросив би дядька Кирика.

Вагончик заважає спостерігати валку. Нехай тягнеться за нами, нехай наздоганяє.

Ми звернули з шляху і їдемо навперейми степу. Їдемо по стерниську, по торішньому пшеничницьку. Земля ще м'яка. Трактор трохи похитується, і здається, що пливем човном.

Дядько Кирик схилив голову собі на плече, показуючи, щоб я таким чином задрімнув. Але хіба до дрімання? Он перед нами з'явилась лисиця,

руда, з довгим-предовгим хвостом і гострою мордочкою. Вона раптом плигнула, щось схопила і вже облизується. Облизавшись, знову пригнулась до землі. Вишукує мишей. Вона і зайцями не гребує. Спробував би вухатий заснути!

— Рушницю б! — вигукую я.

— Не вліти! — кричить дядько Кирик. — Далеко...

А лисиця крутиться по степу і не втікає. Мабуть, трактори полохають мишей, а їй цього якраз і треба.

Трактори сунуть вервечкою. Всією валкою ми навалюємося на небо. І воно розгинається, синє й безмовне.

Я все частіше протираю очі, засовую у вуха пальці, бо наче глухну.

Десь з-під нас, чи не з-під самої гусениці, випурхнув дуже великий птах, але мені не хочеться підніматися з сидіння.

Дядько Кирик всміхається мені губами, а я йому очима. Рокотання трактора слабшає, слабшає, і я хапаюся рукою за край синього неба...

Прокидаюся на руках в дядька Кирика. Він зніс мене з трактора, а я все ще обіймаю його за шию.

Ніч. Горить вогнище. Повільно мигають тині, довші й менші. Трактори — чорними горами.

«Невже я спав?» — розпрямляю плечі. Волого.

Хто сидить навпочіпки, хто лежить біля багаття. Палахкотить трава, потріскує полин.

— Мона чи не мона вже розливати? — чую знайомий голос.

На залізній тринозі висить закіпчений казанець, і в ньому щось побулькиє.

— Гвинток, нехай ще покипить.

— Скільки ж мона? — об миску брязкає ложка.

— Дядьку Кирик, розбудіть Митька!

«Якого б це? — думаю собі. — Я ж не Митько, а Трохим». Згодом пригадую — причіплювача.

Хтось грюкає кулаком у вагончик, і з нього виповзає Митько. Він голосно позіхає.

— Гей, налейте там мені юшки, вставать не хоца!

По голосу я впізнаю молодого тракториста. Він їхав другим за нами. Дрочить Митька, вигадує, а чи правду говорить, що коли Митько ще не був причіплювачем, коли ходив за коровами, то одного разу заснув у жолобі і спав до тих пір, поки корови не з'їли шапку, піджака, штанів, а як добралися до тіла, тоді спохопився.

— Фролка, не бреши, — позіхає Митько.

— Я даром плескати язиком не гаразд. Коли б не допікало, ти б мовчав. Як тебе корови не з'їли.

— А от неправду ви кажете, — вступаюся я за Митька, — корови одягу не їдять.

На Фрола напускається казах Боймухан — його ж причіплювач:

— Ты очень не карош человек! Очень...

Гвинток розливає черпаком юшку в миски. Першу подає мені.

— Гей, ви там наллете?! — сердиться Фрол.

— А що ж, мона, — каже Гвинток і передає миску Боймуханові.

— Большой курсак¹! — каже казах, але віддає свою порцію Фролові.

— Встав би, лежню, а то животом приростеш! — кепкує з Фрола Гвинток.

— А що, нехай прислужує! Даром я його на плугах возитиму? Ми для них он скільки техніки навезли, цілину піднімаємо, а то жили, як цигани... Ха-ха!

— Замовчи! — тупнув ногою дядько Кирик. — Ти на чий землі лежиш?

Боймухан ріже хліб ножиком з розцяцькованою колодочкою. Мені дуже подобається цей ніж. Певно, таким ножем користувалися в цих степах ще в сиву давнину.

Починаємо вечеряти.

— Карош! — хвалить юшку Боймухан.

Фролові знову нетерпець. Він знову зачіпає казах. Боймухан хитає головою:

— Очень не карош! Очень...

Ніч у степу синя, аж чорна. І зорі в степу, як у криниці. Засвистав ховрах. Забрехала ли-
сиця.

— Фроле, помий миски!

В тому казанку, де варилася юшка, закипів окріп.

Фрол засовався, закректав, але дядькові Кирикові не довелося підганяти його вдруге.

— Гляди, рук не ошпар! — покепкував з нього Митько, розкаджуючи цигарку.

Фрол помив посуд і залив кострище.

---

¹ Курсак (казах.) — живіт.

Наша подорож ще не закінчилась. Трактори зарокотали, вдарили фарами, аж погасли зорі.

Я благав, молив дядька Кирика, що не хочу спати, але він настояв на своєму, і ми з втомленими трактористами (дехто з причіплювачів умів вести трактора) мусили вкластися у вагончику. Валка знову рушила. Мені залишилося втішати себе тим, що дядько Кирик додержить слова: приїдемо на місце, і він розбудить мене на першу борозну.

У вагончику дуже зручно. Хоча він натоптаний усяким майном, але в ньому наче в хаті. Є навіть віконце. Щоб не паритися в задусі, Фрол його відчинив.

Балакати не було з ким. Фрол спробував з кимось подрочитися, але тому було байдуже. По вечері всім спалось. Я лежав на мішках, і до мене крізь віконце човником плив з високості місяць.

«От і не засну тобі!» — сердився я на дядька Кирика.

Мені забаглося співати. Я став на мішки, висунув голову за вікно, щоб нікого не розбудити, і почав маршової.

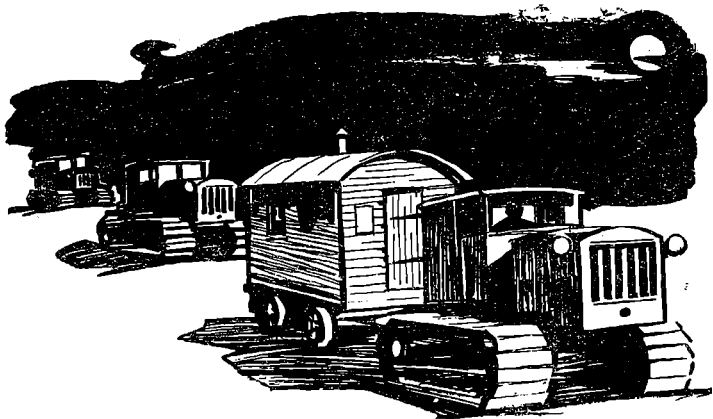
Зацвіли білі садки, коли поїхав хлопець з України. А вже ж і сніги впали. На садки. Білі сніги.

Як поїхав, камінь в річку...

Чи чув мене степ? Рокотали мотори.

Я віспівав голос, але не заснув.

Зупинився вагончик, приглушено туркотіли трактори. Я підтягнувся до вікна, хотів пролізти головою вперед, але ж високо. Тоді я обернувся, вчепився руками за підвіконня і повис, метляючи ногами,

не дістаючи землі. Мліли руки. Можна б підтягнутися, залізти назад. Та ану ж хтось углядить, що я спасував! І я, відштовхнувшись руками й ногами, скочив... Хруснуло в колінах. Відразу схопивсь і побіг.

— Дядьку Кирик, а я вже тут!

— Вагончик зачинено ж!

— А вікно нащо?

— Та вже ж не для того, щоб через нього плигати,— строго сказав дядько Кирик.— Буди, хто там спить!

Я дременував до вагончика, хоча боліли ступні. Відкинув сіддці (вони в дорозі піднімаються), вихопив шворника з петельки-застібки і розчинив двері.

— Сплюхи! Приїхали!

Ще не світало. Були ті останні хвилини, коли день перемагає ніч і зорі бліднуть на очах. Звідкись знизу тягло холодом.

Дядько Кирик відчепив вагончика, відігнав свого трактора і розпоряджався, куди кому під'їжджати.

Трусаячись і кулячись зі сну, появився Фрол і, вхопивши мене за руку, пішов навприсядки.

— На твоєму місці поспав би я хвилин двісті...

Митько, підкравшись з-за спини, вмив його ро-сою. Фрол чортихнувся.

Скочували бочки. Відчіплювали борони і сі-валки.

— Мона чи не мона легше? — дорікав комусь Гвинток.— Бочка в озеро шубовсне, тоді її зубами не витягнеш.

Озеро! Ми на березі озера!

— Та до того озера з кілометр,— обізався Митько.

— А ти пусти бочку, розкотиться — не здоженеш...

За плантацією бадилля чорніло мовчазне плесо. Ото звідти тягнуло холодом.

Отaborились, і зарожевіло небо. Хтось невидимий широкими квачами підмальовував і підмальовував його, не шкодуючи фарб. Небо відбивалося в озері, заливало його червоним.

Бригада поділилася навпіл: троє з дядьком Кириком, а троє з Фролом. На одному загоні всім тісно.

Всі трактористи і причіплювачі в нових комбіне-

зонах. І я теж в новому. Так, ніби ми виїхали не на оранку, а на парад.

Я — в кабіні.

— Заглиблюй лемеші!

Трактор відсапнувся, рушив рівно, наче по струні. Дядько Кирик оглянувся і спокійно поклав важку руку на штурвал.

Відвалилося п'ять скиб. В груди дихнуло хмелем землі.

Воля! — поплив синій світ. Воля! — розпанаханий степ лягав під гусениці.

Ми орали — до сонця. Потім верталися назад — до обрію.

Земля розсипалася в долонях. Коли я розминав її, вона так виблискувала, ніби я держав жменю проміння.

Воля! — степу, що неба.

Дядько Кирик погладжує вуса, і вони в нього теж проміняться...

Я собі не уявляю, як би бригада могла обійтися без мене. Дарма, що я не за кермом трактора і навіть не на причепі. Правда, Боймухан дозволив мені зробити один загін, і я не гірше нього можу заглиблювати і розглиблювати плуги. Та дядько Кирик не дозволяє. А винен Митько. Другої ж ночі його привалило скибою. Трактори орють і вночі. Митько задрімнув, упав з плугів, і дядько Кирик не спам'ятався, коли привалив його в борозні по вуха.

— Так мона й дуба врізати, — сказав Гвинток.

А для Фрола це — знахідка.

— Прив'язуйся, Митько, прив'язуйся, — радить він серйозно.

— А ти не кпи, він ще в космос полетить,— обороняю я Митька.

— Хто-хто, а Митько може бути цілком спокійним за своє життя: його в космос не пошлють.

Я обламую паростя на картоплі, полощу її в озері і розводжу кострище. Палити є чим. Над озером — долину! Шкода, що озеро солоне. Ми в ньому тільки вмиваємося. Я бережу воду в бочках.

Коли картопля почищена й виполоскана, до діла приступає Боймухан. Він варить таку юшку, що закачаєшся. А ще він уміє пекти палянички. Просто на камінні. Я розпечу каміння, він замісить тісто. Палянички випікаються рожевенькі, з дірочками. Боймухан проштрикує їх виделкою. Для мене він готує особливі — посипає їх маком або цукром.

При боці, в гаптованих піховках, я ношу гострого ножика з цяцькованою колодочкою. Боймуханів.

— Моя — твій! — сказав. — Ти — карош! Очень...

День пролітає так швидко, що й оглянутися нема коли. Всі потомлені, а Фрол награв на балалайці. На двох струнах, бо решта порвані. Він все обіцяє, що катне мотоциклом до свого товариша, який теж оре десь за озером, і привезе решту. Та все відкладає.

Ввечері, коли всі відпочивають, він грає на двох струнах. А Гвинток провадить серйозні розмови.

— Я питаю: мона чи не мона тричі підряд сіяти одне й те ж? — запитує він, запитує не в кого іншого, а в дядька Кирика.

Дядько Кирик мовчить.

— Не мона! — відказує сам собі Гвинток. — А раз не мона. то треба, щоб...

— Що ви нам? Кому треба скажіть! — кепкує з нього, не перестаючи бренькати на балалайці, Фрол.

— Ат, норма! — відрізує йому Гвинток.— Тобі б тільки орати, а що вродить?.. Бренькай! Бачили таких. Наїхали, кілочків позабивали, а хліб, воно не те...— він йде за вагончик і розмовляє з собою про те, що було і що буде.

Гвинток не набалакався з собою, прибіг, наче очманілий.

— Братці! Братці!

— Та що з тобою?

— Біле, щось біле між ногами шмиг і як за-свистить!..

Фрол схопився.

— Де? Що?

— Тю, та то ховрах,— сказав дядько Кирик.

— Вечір, а воно біле! Мона злякатися чи не мона?

— Герой, ховраха злякався! — і Фрол розлігся на землі.

— Ат! — пхикнув Гвинток.

Та не все кепкувати Фролові. Насміялися й з нього. Попудив він за струнами. Туди на мотоциклі, назад пішки.

— Є струни? — зрадів я, побачивши його. Любо слухати, коли він грає.

Фрол тільки відхекується.

— Де відро? Давай пального!

— Нащо тобі пальне? — Без мене ніхто машини не заправить. Відро, бочки, шланг — в моєму володінні.

— Давай відро! — крикнув він.

Я відпустив пального, але не по самі вінця.

Фрола дуже довго не було. Аж ось затарахкотів з-за озера.

Потім, чіпляючи струни, розповідав:

— Трапиться ж таке: вчора думав — треба залити бачок. І забувся. Поїхав, узяв струни, рвонув назад, а він — пур-пур... став. Добрих п'ять кілометрів пішки. І назад п'ять!

— Ледарюзі по заслугі, — не без вдоволення цмокнув Митько.

А Боймухан повторив Фролове:

— Пур-пур!.. Карашо! Очень...

Те «пур-пур» так і прилипло до Фрола.

З кожним днем ріллі збільшується, а облогу зменшується. Дядько Кирик радився, кого послати по насіння. Ніхто з степу не хотів їхати. Посилали Боймухана.

— Хай пур-пур! — відкараскався він.

Я був задоволений. Ні на один день не хотілося розлучатися з Боймуханом.

Поїхав Фрол. Його не було два дні. Балалайка лежала без діла. Було сумно.

З появою Фрола все завирувало, загомніло.

— Посівматеріялець вам привіз! — хвалився Фрол, показуючи на мішки у великому шарабані.

Гвинток стояв уже там, розв'язував мішки і пробував зерно на зуб.

— Посівматеріялець... Чи мона так говорити? Пшениченька! А то — посівматеріялець... Пшениченька, як сонечко!.. Сіяч? Ніякий ти не сіяч, Фро-

ле. Бюрократ ти, мона сказа-
ти. Посівматеріялець... Пше-
ниченька ж!..

Фрол привіз газети і листа
дядькові Кирикові.

— А цигарки? — напосіли
на нього.

— Цигарки? — процідив
Фрол.— Я он Трохимові цу-
керків не міг дістати. Обі-
крали наш магазин!

Нікого не здивувала ця
звістка, а в мене ноги злама-
лися: Данько! Не зрікся...
Менше тижня стратив, щоб
влаштувати мене, і сам собі
заплатив, за це... «бог»...

— Ще не впіймали?

— Шукай вітра в сте-
пу,— відказав Фрол Гвинтку.

— Довго не погуляє...

Дядько Кирик на самоті, за вагончиком, читав
листа. Хтось висловив здогадку, що лист в дядька
Кирика надто тасмний. Але коли дядько Кирик
вийшов з-за вагончика, я на його обличчі не прочи-
тав ніяких змін. Воно було таке ж зосереджене,
брови кошлатились, вуса стовбурчились, а губи були
стулені.

Мене душили сльози. Щоб ніхто не бачив їх, я
побіг у степ. Данько! Не зрікся!..

До мене підійшов дядько Кирик. Я не
втікав.

— За Даньком рюмсаєш? — відразу здогадався він.

Я витер сльози, кинув з докором:

— Не треба було його пускати...

— Не плач, то не він крав. Його банда.

— А ви звідки знаєте?

— Пам'ятаєш, ми сварилися з ним?.. Я надумив його поїхати звідси в Голодний степ. На каналі наш Данько. А от банда його розгулює...

Мені вірилось і не вірилось.

Гукнули дядька Кирика, і він крикнув:

— Ти, Фроле, можеш спочити, а ви, хлопці, підганяйте сівалки! Нині відпочинем, а досвітком почнем.

Я — теж за роботу.

Фрол ішов до вагончика. Дядько Кирик спитався:

— Як там школа?

— Накри-и-вають!..

Я ще не знав, яка мене чекала новина. З мішків нагортав пшеницю в сівалчині скрині. Пшениця силалася крізь мої пальці безліччю сонць. І ті сонця-зернятка так і просилися в землю.

Потім ми з Боймуханом возили мішки і скидали посеред ріллі: якщо не вистачить, не вертатися ж з сівалками до нашого стану!

А ще потім я полоскав у озері картоплю. Тут непомітно підійшов дядько Кирик.

— От що, Трохиме,— сказав він.— Ти великий... Я одержав листа від твоєї мачухи.

Я не міг збагнути: до чого те, що я великий, коли одержано листа від мачухи?

— Не написати їй я не міг. Написав, тебе не спитавши...

«Вони приїдуть, вони заберуть силою!» — похололо все в мені.

— От вона й відписує...— дядько Кирик замовк.

Я поставив чистеньку картоплю в казанці коло його ніг, опустив руки, готовий відбиватися від того, що пишеться в листі.

— Відписує,— повторив дядько Кирик,— що їй тяжко, бо твій батько хворіє...

Я отерп. Пірнув головою в коліна дядькові Кирику. З моїх очей бризнуло безліч гарячих сонць.

Важка, вузлувата і тепла рука лежала на моїй голові.

Внизу грало солоне озеро.

Згори пекло сонце.

Дядько Кирик підняв казанець з чистою картоплею. Ми пішли під сонцем і за сонцем.

З М І С Т

О п о в і д а н н я

Станція Настуся	3
Бабусині коржі	10
Кара	19
Саодат	47
Заметіль	51
Сапко-переселенець	59
Мати	67
Гомін дороги	72
Казахська билиця	77

П о в і с т ь

Мандри	80
------------------	----

ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Харчук Борис Никитович

СТАНЦИЯ НАСТЕНЬКА. *Рассказы и повесть*
(На українском языкє)

Редактори *В. І. Кава і В. В. Богавський*
Художній редактор *Є. О. Звєздов*
Технічний редактор *Ф. Н. Резник*
Коректори *Т. О. Крижна, Н. Ф. Швець*

Здано на виробництво 30. VI. 1965 р. Підписано до друку
27. VII. 1965 р. Формат 70X108¹/₂. Фіз. друк. арк. 4,75.
Умовн. друк. арк. 6,65. Обл-вид. арк. 5,53. БФ 00354.
Тираж 40 000. Зам. № 682. Ціна 27 коп. ТП—1965—поз. 742.
Дитвидав УРСР. Київ, Кірова, 34.

Друкофсетна фабрика «Аглас» Державного комітету
Ради Міністрів УРСР по пресі. Львів, Зелена, 20.